

Universitäts- und Landesbibliothek Tirol

De Eugraphio Terentii interprete

Gerstenberg, Heinrich

Jenae, 1886

II. De commentis Eugraphiani fontibus

Jam gravissima et summa quaestio restat haec: num una ex illis redactionibus et utra vere Eugraphiana sit. Sed priusquam de hac quaestione certi aliquid disceptari possit, partem eam commenti Eugraphiani accuratius considerare eiusque fontes enucleare debemus, quae cum utrique redactioni communis sit, ipsius Eugraphii esse constat. Tum demum de redactionum origine ac condicione conclusio fieri poterit. Quare nunc omissis iis adnotationibus, quibus redactiones inter se differunt, commentum utrique redactioni commune tractabimus.

II.

De commenti Eugraphiani fontibus.

§ 6. Eugraphius commentarios in Terentii fabulas qua ratione quemque ad usum conscripserit, quaerentibus prima totius libri verba colligenda sunt, quibus demonstrandum sibi proposuit, quanta virtute Terentius in fabulis faciendis artis rhetoricae leges secutus sit. Atque in Terentii comoediis explicandis eiusque virtute oratoria comprobanda leges artis rhetoricae eo consilio explanat, ut pueri¹⁾ commentarios perlustrantes et Terentium imitantes artis rhetoricae elementa discant. Quare in priorum fabularum Andr. et Eun. commentariis saepius per occasionem modo generales modo speciales de quibusdam artis rhetoricae partibus tractatus affert. cf. tractatus de prologo: Andr. pr. 1. de argumentis coniecturalibus: Andr. I, 1, 102. 107. 110. II, 2, 22; de allocutione: Andr. I, 5, 46. 54; de captatione benivolentiae: Eun. pr. 1; de deliberativa: Eun. I, 1, 1. etc. Sed cum, quacunque fuerit Eugraphius aetate, Terentii sermo antiquior et obscurior esset, quam ut aequales,

1) Cf. praef.: „ac primum nobis ea sit, quae et pueris semper est tradita“.

nedum discipuli, eum percipere possent, haud paucis locis interpretamenta opus erant; itaque Eugraphius scholia adiunxit, quibus locos nimis obscuros illustraret. Haec scholia, ut in commentariis fieri solet, varii generis sunt; nonnulla pretiosas de comoedia atque de fabulis Terentianis adnotationes praebent, alia mores antiquitatesque et Graecas et Romanas, quae quidem apud Terentium commemorantur, narrant, longe maxima pars in interpretatione grammatica versatur; neque vero Eugraphius grammaticorum subtilitate usus, sed interpretis magis quam grammatici officia secutus et verborum significationes et versuum sensus explicavit.

Hanc commenti rationem, qua scholia partim ad artem rhetoricam spectant partim interpretationi serviunt, ipse expressis verbis his commemorat (Phorm. I, 1, 1): „... nihil aliud tenet (sc. scena), quam expositionem rerum gestarum, unde formam nullius causae habet. ergo verba ac sensus, qui obscuri sunt, sequamur.“ quo loco, ut „verba ac sensus“ de interpretatione, ita „forma causae“ de causis generibusque orationis intellegenda est. Ex hoc loco quemadmodum Eugraphius singulas scenas adnotet, perspicitur: initio quasi totam scenam animo ita comprehendit, ut, quod orationis genus quaeque forma rhetorica scenae sit, summatim exponat; deinde ad singula¹⁾ transit et adnotationes rhetoricas atque interpretamenta promiscue profert. Neque vero, quod Eugraphius non semper paricum diligentia et rhetoris et interpretis officiis satisfacit, veluti Eun. sc. II, 2 commentarius rhetoricus, per totam fere Hecyram interpretamenta tenuia exiliaque sunt, mirum est; permultis enim scenis nihil, quod rhetori, permultis nihil, quod interpreti mentione dignum esse videatur, reperias.

1) Eun. I, 2, 1. II, 3, 1. III, 3, 1. Heaut. pr. 3. Ad. III, 2, 1. etc.

Jam ut, quibus fontibus Eugraphius in libro conscribendo usus sit, accuratius investigemus, duo adnotationum genera seorsum tractari per se placet atque hoc, quod interpretationi servit, priore loco perscrutari et commodissimum et utilissimum esse nobis videtur, quia inde facilius de tractatus rhetorici origine certi aliquid indagari potest.

§ 7. Prima quaestio haec praesumenda est, cuius recensiois libros Terentianos Eugraphius habuerit. De quaestionibus criticis agere vel varias lectiones adnotare consulto supersedissee videtur; perpauci enim loci, quibus diversarum lectionum mentio fit, iam ab Umpfenbachio (ed. Ter. praef. p. XLVI) collecti hi sunt:

Andr. V, 4, 9: „lactas“. red. A: „vel iactas“ (ed. West., sed cf. Klotzii adn. vol. II p. 606). — Eun. II, 3, 23: „graciles“: „gracilae“. — Eun. III, 5, 50 (cf. p. 14 adn.): „asinum tantum“ vel „tentum“. — Hec. pr. II, 2: „sim“ vel „siem“¹⁾. — Addimus duos locos hos: Andr. III, 4, 9: red. A²⁾: „simulavi| alii sic malui“. cod. decurt. (G apud Umpf.): „si malui“. (cf. adn. West.) — et Phorm. II, 2, 16 (locus ut videtur corruptus).

His paucis locis de libris Terentianis, qui Eugra-

1) Heaut. IV, 7, 8 lectionis varietas non affertur. L¹ et L²: „quas pro hortamentis| hoc est nutrimentis. hortatores enim dicuntur qui equos nutriunt“.

L¹: „denique aliud: „hasce ornamentis consequentur“ (cod.: „consequenter“) quae ornamentis dabuntur“.

L²: „denique alia hortamentis, alia ornamentis contulit“.

Quibus scholiis hoc unum apertum est: Eugraphium v. 8 „pro hortamentis“, v. 9 „ornamentis“ legisse. — Phorm. V, 9, 31 quid senserit Umpf., non intellegimus.

2) Red. A singula exempla interponere non dubitamus, quia ea suo loco colligere longum est.

phio praesto erant, nihil certi cognoscitur. Praeterea Umpf. locos Terentianos ab Eugraphio allatos cum recensionum lectionibus contulit atque (praef. p. XLIV—VI) constituit: codicem eum, quem Eugraphius adhibuerit, eiusdem familiae fuisse atque DG (id est Victoriani et Decurtati), quod comparatione ex parte denuo inita, quamquam in codd. Eugraphii persaepe plane aliae atque in editionibus lectiones versuum Terentianorum praebentur, comprobamus. Sed cum de ipsa familia DG, cuius lectiones persaepe etiam in commentariis Donatianis inveniuntur, parum adhuc inter viros doctos constet [cf. Dziatzkonis sententiam ed. Ter. praef. p. XI. XII prolata, cui contra Fr. Leonem (mus. Rhen. XXXVIII p. 317—326) assentimur.], hoc loco in eo, quod Umpf. enucleavit, consistere cogimur.

§ 8. Jam ut, quorum scriptorum nomina et locos Eugraphius afferat, et unde ea sumpsisse videatur, inquiratur, primi Vergilius Cicero Sallustius nominandi sunt; nam locorum ex his allatorum partem quandam ex ipsorum notitia eum derivasse putamus.

Eugraphium Vergilii opera cognovisse non solum ex commemoratione in principio commenti facta magnove ex numero locorum laudatorum, sed maxime inde concludimus, quod quattuor locis:

Andr. I, 1, 50 buc. VIII, 39;

„ II, 1, 22 Aen. I, 69. 70;

„ III, 5, 18 „ I, 135. 136;

„ IV, 2, 11 „ II, 154. 155.

sententiarum conexum, in quo versus Vergiliani sunt, enarrat. Duos commemoramus locos¹⁾, quos Vergilianos esse nondum cognitum est: Phorm. I, 4, 12; cf. Vergilii

1) Locum tertium restituit Schopenus (progr. p. 11): Hec. I, 1, 8.

narrationem Aen. I, 335—370. IV, 651—658 (cf. Serv. Aen. I, 363. IV, 656); ex codicibus hoc restituimus: „discessio etenim quodammodo ultio est circa inultos (codd. L¹ et L²: „multos“) ut Pygmalionem (cod. L¹: „inginalionem“) ulta (codd. L¹ et L²: „multa“) Dido confugit (codd. L¹ et L²: „de loco fugit“. — et ex cod. L¹ addendum est hoc:) cum dicit: „ulta virum“ (cod.: „vita virum“. cf. Aen. IV, 656). — et Eun. V, 9, 30 cod. L² (cod. L¹ hic locus deest): „do fidem futurum| futurum hoc esse iam fidem promitto et spondeo ut pacem trayno ab rege petendum“; haec adnotatio ad Verg. Aen. XI, 230 pertinet et sic corrigenda est: „... et spondeo ut: „pacem troiano rege petendum“. —

Etiam Ciceronem et Sallustium Eugraphio cognitos fuisse probabile est. Primum enim utriusque locos saepius quam ceterorum laudat¹⁾; deinde eorum nomina atque opera, quippe quae omnibus nota esse putasse videatur, multo neglegentius adhibet, quam ceterorum, quorum nomina semper diligentissime affert, veluti Eun. V, 9, 42 „quemadmodum in Philippicis“, Andr. I, 1, 8: „hinc illud est in Jugurthino“, illic Ciceronis, hic Sallustii nomine omisso. Divinationem quidem in Caecilium, quae dicitur, quin Eugraphius ipse penitus noverit, dubium esse omnino non potest; quinque enim locos eius orationis appellat eamque tamquam notissimam tractat: Andr. III, 3, 33; IV, 1, 1; Eun. pr. 2 (qui locus iam a Klotzio vol. II p. 607 cognitus ex cod. L¹ lectione restituitur; cf. p. 16); Heaut. pr. 3. 17. — Jam cum Ciceronem et Sallustium eos solutae orationis fuisse scrip-

1) Cicero plus quindecies: Andr. I, 5, 54. III, 3, 33. 5, 12. etc. Sallustius octies: Andr. I, 1, 8. 70. etc. affertur. — Ciceronis locum Eun. II, 2, 4 laudatum Klotzcius (vol. I p. 413) invenit. — Quod omisso uno loco (Eun. pr. 6) Ciceronis orationes afferuntur, rhetori Eugraphio respondet.

tores constet, qui per totam mediae et infimae latinitatis aetatem et plurimum valuerint et saepissime in scholis tractati sint, Eugraphio quoque eorum notitiam adscribimus.

Quadrigam ¹⁾ igitur illam scriptorum, quae grammaticorum latinorum temporibus florebat, Terentium Vergilium Sallustium Ciceronem, haud ignotam Eugraphio fuisse probabile est; ceterorum locos, quos laudat, num ipse ex illorum libris hauserit, neque apertum neque verisimile est, ut eos aliis scriptoribus illos afferentibus debere videatur. Horum enim scriptorum mentio in commento facta accedit: Homeri: Eun. II, 2, 38. III, 2, 23; Platonis: Eun. III, 2, 23; Menandri: Andr. III, 1, 15. Eun. I, 2, 5. V, 9, 63; Plauti: Eun. II, 2, 28. III, 5, 53. Heaut. pr. 31. Ad. V, 9, 24; Horatii: Phorm. IV, 5, 14 ²⁾. red. A: Andr. I, 4, 5. V, 3, 32; Martialis: red. A: Andr. IV, 1, 1. Quo e numero locos hos: Andr. III, 1, 15. Eun. I, 2, 5. II, 2, 28. 38. III, 5, 53. V, 9, 63 non ad ipsorum poetarum libros, sed ad recentiorum opera atque, ut videtur, ad commentarios Terentianos regredi inde apparet, quod Eugraphius ea interpretamenta ut „quorundam“ profert. Ergo eos locos e priorum commentatorum libris sumptos esse pro certo affirmare audeamus. Huc accedit corporis Donatiani modo consensus modo similitudo (Andr. III, 1, 15. Eun. II, 2, 28. 38. V, 9, 63), de quo infra nobis agendum erit (cf. § 13).

De Menandri commemoratione pauca verba faciamus. Exstant in commento Don. permulta scholia, quasi commentarioli reliquiae, quibus versus Menandrei et Apollodorei ad Terentianos adnotantur et Terentius cum Menandro Apollodoroque (et Diphilo), quorum fabulas in

1) Cf. Arusiani Messii librum ab H. Keilio G. L. VII editum.

2) Zeunius recte conicit „agere“ pro „aegre“ et locum ad art. poet. v. 176 spectare vult.

sermonem latinum convertit, comparatur. cf. Andr. pr. 10. 13. I, 2, 33. II, 4, 4. III, 1, 15. 2, 3. 3, 11. 4, 13. 5, 5. IV, 3, 11. 4, 55. V, 4, 16 etc. Phorm. I, 1, 15. 2, 37. 41. III, 1, 18. 2, 21. 3, 30. IV, 1, 9. 21 etc. Ex eodem commentariolo tres illae Eugraphii adnotationes, quae ad Menandrum pertinent, emanasse videntur, praesertim cum in commentario Donatiano ad Andr. III, 1, 15 idem de Menandro adscriptum inveniatur.

§ 9. Eugraphium horum scriptorum locos non ex ipsorum, sed ex posteriorum libris repetivisse putamus. Sed qui illi fontes erant, e quibus Eugraphii sapientia emanavit? Cum nullum alius scriptoris nomen in commento appelletur, Eugraphium idem, quod plerique scriptores recentiores, egisse intellegimus, ut ipsos auctores, quos exscribat, silentio praetereat¹⁾ atque, quo antiquiores et spectatiores afferat auctores, eo maiore nitore pretioque suam doctrinam eruditionemque cumulet. Qui igitur veri Eugraphii fontes erant? Hoc quidem loco commentarii in Terentii fabulas, qui Aelii Donati nomine insigniti aetatem tulerunt, in comparisonem vocandi sunt. Quos inter libros Donationos et Eugraphianos conexus satis angustus exstat; sed quatenus et qua ratione inter se cohaereant, eo difficilius explicandum est, quo magis a commentariis illis in quinque fabulas servatis, qui Donato attribuuntur, laboramus. Nam de eorum aetate atque origine adhuc parum inter viros doctos²⁾ constare videmus. In hoc quidem nunc omnes Usenerum

1) Hac ipsa de causa Westerhovii coniectura reiicienda est, qui Eun. pr. 27 verba haec corrupta: „verum donat“ ita sanare vult, ut ex scriptura „v. Donat.“ h. e. „vide Donatum“ exorta esse dicat. Immo potius ex corporis Don. verbis hic sensus et haec lectio desideratur: „a. h. p. s., primo negat; hinc ad qualitatem ipsam descendit venialem“.

2) Cf. Schopen: de Ter. et Don. eius interprete

(mus. Rhen. XXIII p. 493) secuti inter se consentire videntur: illud corpus non unius Aelii Donati opus, sed ex complurium commentariis (Donati Euanthii aliorum nescitur quorum) conglutinatum esse, ut forma ea, qua nunc utitur, partim ex pleniore in brevius contracta, partim interpolationibus vel rectius retractationibus infecta sit. Atque ut origo corporis scholia modo perbona modo ineptissima continentis, modo simillima iterum atque iterum, modo horride inter se discrepantia afferentis parum aperte adhuc enucleata est, ita maximis in difficultatibus versamur, quod editio nova critica arte elaborata plane deest, ut verborum contextum ex antiquis editionibus, praecipue Lind. et West., repetere coacti simus. Quare ut commentariorum in Vergilium Servianorum Thilo et Hagenus firmum fundamentum nostra aetate restituere conantur, ita etiam commenti Donatiani novam editionem, quam nisi fallimur Dziatzko praeparat, mox in lucem prodituram esse valde speramus, praesertim cum praevideri non possit, quae commentariorum forma ex antiquissimo cod. Parisino 7920 (saec. XI) atque ex cod. Oxoniensi¹⁾, qui breviorum et fortasse antiquiorem formam praebet, recuperetur.

Jam plenam scholiorum, quae et in corpore Don. et in commento Eogr. insunt, comparisonem facere et

diss. crit. Bonn. a. 1821. p. 30—66. — Umpfenb. Herm. II. p. 337. — Guil. Hahn: zur entstehungsgeschichte d. scholien d. Don. zum Ter. I. progr. Halberst. a. 1870. II. progr. Strals. a. 1872. — Dziatzko: mus. Rhen. XXIX. p. 445. — Teuber: de auctoritate commentorum in Ter., quae s. Ael. Don. nom. circumferuntur. progr. Ebersw. a. 1881. — Leo: mus. Rhen. XXXVIII. p. 317. — Scheidemann: quaestiones Euanthianae. Lips. a. 1883.

1) Cod. bibl. Bodl. Canon. Lat. Auct. Class. 95 saec. XV; ceteri codices comm. Don. saec. XV et interpolati sunt. cf. Dziatzko „beiträge zur kritik des Don. comm.“ Fleckeis. ann. suppl. X. p. 662.

longum neque satis fructuosum esse nobis videtur; nam similitudines, quae inter utrumque librum intercedunt, tantae et tam varii generis sunt, ut ex nuda comparatione vix disceptari posse putemus, quae sit utriusque commenti inter se condicio. Itaque aliorum opera, quae Eugraphius exscripsisse videri potest, in quaestione hac tractanda advocare utilissimum esse existimamus, unde etiam de commenti Don. et Eugr. condicione lux affertur.

§ 10. Cum Eugraphium Vergilii opera cognovisse supra (p. 31) satis certis argumentis demonstraverimus, quaestio est, num etiam commentariis Servianis usus sit, atque utrum plenioribus compilatisque an brevioribus verisque. Haec quaestio, ut iam per se haud sine momento est, ita in enucleando commentario Aelii Donati Terentiano magnam vim habet. Donatum enim non solum in Terentii fabulas, sed etiam in Vergilii opera commentarios scripsisse memoriae proditum est [cf. Prisc. G. L. III, p. 61] neque quin Servius eos exscripserit dubium est [cf. Thilonis praef. p. XXI. LXXV], id quod cum aliis de causis tum ex similitudine ea conspicua, quae inter scholia permulta corporis Don. in Terentium et Serviani exstat, manifestum est. Jam haud pauci sunt loci, quibus Eugraphius scholia Servianis similia affert, sed ita, ut eadem etiam in corpore Don. inveniantur. Quo e consensu quem conexum inter Eugraphium et Servium interesse concludimus? Non tam angustum scilicet, ut ille ex hoc ea scholia repetiverit; sed talem, ut uterque in eundem fontem i. e. in Aelium Donatum redeant. Ergo hac comparatione commentarii vere Donatiani scholia nonnulla cognoscuntur et Eugraphium ab Aelio Donato pendere elucet. Tabula scholiorum Eugraphianorum et Servianorum, quae ad Donatum redire videntur, haec est:

	Eugr.	Serv. (comm. brev.)	Don.
	Andr. III, 5, 4: pretium (codd. L ¹ et L ² „praemium“) ob stultitiam hoc est meritum atque poenam. Virgilius (Aen. IX, 230 et XII, 352):	Aen. IX, 230: pretium morae cuius mora pretium posset afferre i. e. poenam. (Ter. loc.) Aen. XII, 352: pretio modo poenam, nam pretium τῶν μεσῶν est. (Ter. loc.).	Andr. III, 5, 4: Ergo pretium et praemium generaliter pro bene aut male facto redditur. sed discernitur ita: nam pretium pro stultitia est poena, pretium pro virtute honor est et lucrum. (Verg. loci).
	Eun. V, 9, 51: „accipit“ autem pascit, quod Virgilius (Aen. III, 353).	Aen. III, 353: accipiebat pascebat ut Terentius	Eun. V, 9, 52: „accipit“ pascit invitatur, ut (Verg. loc.).
petitionis gradus	Andr. II, 1, 22*. Eun. III, 2, 48.	Aen. I, 70.	Andr. II, 1, 28*.
mereri	Andr. II, 1, 30*. Ad. II, 1, 47.	Aen. I, 74. IV, 335*. VI, 664*.	„ II, 1, 31*. Ad. II, 1, 47.
generalis sententia nullus pro non .	Andr. II, 2, 2.	Aen. I, 720*.	Andr. II, 2, 2.
iubere: velle . .	„ II, 2, 33.	georg. I, 125.	Hec. I, 2, 4.
generalis sententia illudere	„ III, 3, 1*. „ III, 5, 15. „ IV, 4, 18.	Aen. II, 3*. „ I, 519*. „ II, 64.	Andr. III, 3, 1*. „ III, 5, 15*. „ IV, 4, 19.
	Heaut. IV, 4, 19*. Phorm. V, 7, 22.	IX, 631.	Phorm. V, 7, 22.
scrupulus	Andr. V, 4, 37*. (cod. L ¹ partem praebet).	„ VI, 238.	Andr. V, 4, 37*. Ad. II, 2, 21.
limis	Eun. III, 5, 53.	„ XII, 120*.	Eun. III, 5, 53.
procax proci . .	Heaut. II, 1, 15.	„ I, 536. (cf. Thilonis praef. p. XXII adnot. 1).	Hec. I, 2, 84*.
in prima fabula .	Ad. pr. 9*.	Aen. IX, 242.	Ad. pr. 9.
mutilare	Hec. I, 1, 8*.	„ VIII, 724.	Hec. I, 1, 8.
liberi	„ II, 1, 15.	„ X, 532*.	„ II, 1, 15.
nam quae	Phorm. V, 1, 5*.	georg. IV, 445*.	Phorm. V, 1, 5*.
	red. A:		
lactens et lactans	Andr. IV, 1, 24.	georg. I, 315 (Aen. V, 285)	—
valeant: pereant .	„ IV, 2, 13.	Aen. III, 493*. XI, 97*.	(Andr. IV, 2, 13*).
tergus et tergum	Heaut. IV, 4, 6.	„ I, 211 (V, 351).	—

Sed alii exstant loci, quibus Donatus Servius Eugraphius ita inter se consentiunt, ut Eugraphii verba propius ad Serviana accedant.

Eugr. et Don. Hec. III, 4, 8.	Serv. Aen. VI, 614.
Eugr.: „gravior semper poena est exspectare quam pati, ut Virgilius (Aen. VI, 614) . .“	poenam exspectant quod gravius est; nam in expectatione et praesens metus est et dolor futurus; in ipsa autem poena solus est dolor.
Don.: „dura est exspectatio mali. Virgilius (ibid.) . . .“	

	Eugr. et Don.	Serv. (comm. brev.).
de Ter. adnot.	Andr. I, 1, 34.	Aen. X, 861*.
vestibulum .	„ IV, 3, 11.	„ II, 469.
pedem ferre .	„ IV, 5, 13*.	georg. I, 11.
cetarii . . .	Eun. II, 2, 26.	Aen. V, 822.
temere . . .	Eun. II, 2, 60 (Don.*)	„ IX, 327. 373.
penum . . .	„ II, 3, 18 (Eugr.*)	„ I, 703.
sacellum . .	Ad. IV, 2, 37 (Eugr.*)	buc. III, 9.
pellicere . .	Phorm. I, 2, 18* (Don. 17*).	Aen. II, 90.

*) Adn. ad tab. p. 37—39: Scholiis Eugraphianis et Donatianis asterisco notatis loci Vergiliani, Servianis Terentiani laudantur. — Comparationem scholiorum eorum, quae Eugraphius ad Heaut. adnotat, cum Servianis facere omittimus, quia commentario Don. in hanc fabulam deperdito ea utilis non est (cf. § 14).

Gravissimi sunt loci hi:

Eugr. (cf. Don.).	Serv. (comm. brev.)
Andr. I, 1, 50: unus et idem <u>alter</u> hic arguto intellectu tres accipiuntur. nam unus utique numerum suum ostendit; alter vero de duobus post unum alter est hoc intelligi et in Virgilio volunt: „alter ab undecimo ... (buc. VIII, 39) annus“. undecim enim numerum suum habent; alter vero ut diximus de duobus, h. e. de XII^{mo} et XIII^{mo}, ut ista copulatio: „a. a. u.“ XIII^{mum} annum significet, qui vicinus est pubertati.	buc. VIII, 39: alter enim de duobus dicimus, ut unus ab undecimo sit duodecimus, alter tertius decimus. Et vult significare iam se vicinum fuisse pubertati, quod de duodecimo anno procedere non potest.
Andr. III, 1, 15: Juno <u>Lucina</u> duas potestates habet Juno: eadem namque pronuba est h. e. nubentibus praeest, ut (Verg. Aen. IV, 59). — eadem et Lucina est, quae praeest parturientibus et lucem nascentibus dat. hanc quidam tamen potius Dianam esse dixerunt; nam Menander ipsam vocat, cum dicit: Artemis, quamquam et Virgilius et eandem Lucinam Dianam voluit, unde est: (Verg. buc. IV, 10)	Aen. IV, 166: et pronuba <u>Juno</u> quae nubentibus praeest. cf. v. 59 (511. 518). Aen. I, 8: Juno est Lucina, quae partibus praeest ut Ter. . . — cf. II, 610. buc. IV, 10: modo Lucinam Dianam accipimus. Sic Horatius Terentius Junonem Lucinam dicit, ut „J. L. f. o.“, cum tamen ambae unum sint.
Ad. III, 3, 23*.	Aen. VIII, 632*.
Ad. IV, 1, 21: lupus in <u>fabula</u> proverbium cum ipse advenit, de quo loquimur.	buc. IX, 54: . . . proverbium quotiens supervenit, de quo loquimur.

Quae scholia Eugraphius e Servio hausisse potest. At Servium in libris conscribendis Aelii Donati commentum Vergilianum exscripsisse constat. Ergo fieri potuit, ut etiam Eugraphius haec scholia ex Donati commentariis Verg. repeteret, ut et Eugraphium et Servium in eundem Donatum redire probabile sit. Utrum igitur exscripserit Eugraphius, — Donatum an Servium — pro certo disceptari non potest; contra ex comparatione commenti Serviani hoc elucere nobis videtur, Eugraphium commentarios quosdam in Vergilium, sive Donatianos sive Servianos, adhibuisse et ex illis scholia in librum suum recepisse.

Aliter res de commento pleniore Vergiliano est. Scholia ea, quibus inter illius additamenta et libros Eugr. similitudo praebetur, omnia corpore Don. exhibentur, ut ea, praesertim cum pleraque commenti plenioris Verg. scholia e Donatianis tamquam e fonte emanasse Thilo recte observaverit (cf. praef. p. XXII), in utrumque commentum e libris Donatianis, in Eugr. e Don. in Ter. transiisse probabile sit.

§ 11. Eandem corporis Don. similitudinem, quae in comparatione librorum Servianorum respicienda erat, causam esse dicimus, cur nullum alium Eugraphii fontem enucleare possimus. Neque enim desunt scholia Eugraphiana, quibus in virorum antiquariorum Suetonii Gellii Festi Nonii compendiis, in grammaticorum Donati Diomedis Charisii artibus, in aliorum libris adeo respondetur, ut eorum opera Eugraphius exscripsisse videri posset, nisi idem consensus semper fere etiam in commento Don. exstaret. Quae cum ita sint, Eugraphium illorum virorum libris usum esse multo minus probabile est, quam ex plenioribus commentariis Terentianis, ad quos corpus Don. nostrum redire constat, hausisse. Sed ut sententiam generaliter prolatam exemplo

et illustremus et confirmemus, Nonii Marcelli compendiosam doctrinam comparare nobis liceat.

Scholorum eorum Eugraphianorum, quae Nonii significationibus ad singula vocabula adscriptis similia sunt, permagnus est numerus neque nihil momenti — id quod iam apud Servium animadvertimus — huic consensui additur eo, quod saepissime Nonius locos Terentianos, ad quos Eugraphii scholia respondentia pertinent, affert. Ergo ea scholia Eugraphium ex Nonio hausisse coniectura esse potest. At locos fere omnes, quos uterque adhibet, etiam in corpore Don. invenimus; cf. hos ¹⁾).

	Eugr. et Don.	Non.
temulentus .	Andr. I, 4, 2.	p. 5.
iubere . . .	„ III, 3, 1.	p. 324*.
insolens . .	„ V, 4, 4.	p. 322*.
ligurrire . .	Eun. II, 2, 4. V, 4, 14.	p. 134.
rivalis . . .	Eun. II, 2, 37 (Don. V, 9, 42).	p. 32*.
ineptus . . .	Eun. II, 3, 19 (Don. Hec. V, 3, 4).	p. 60.
gracila . . .	Eun. II, 3, 22.	p. 489.
vel	„ III, 1, 7 (Don. Hec. I, 1, 3).	p. 527*.
dare	Eun. V, 2, 60. (IV, 3, 11). Ad. III, 4, 4.	p. 278.
accipere . .	Eun. V, 9, 51 (Don. 52).	p. 240*.
sedulo . . .	Ad. II, 2, 43 (Don. I, 1, 25. III, 3, 59).	p. 37.
silicernium .	Ad. IV, 2, 48.	p. 48*.
oppido . . .	Hec. II, 1, 41.	p. 361.
parcere . . .	„ III, 1, 2.	p. 370.
popularis . .	Phorm. I, 1, 1.	p. 39*.
portitores . .	„ I, 2, 100.	p. 24*.
protelare . .	„ I, 4, 36.	p. 362*.
ringi	„ II, 2, 27.	p. 165*.
emungere . .	„ IV, 4, 1.	p. 103*.
effutire . . .	„ V, 1, 18 (Don. 19).	p. 103*.

1) Adhibemus editionem Nonii a. L. Quicheratio Pa-

Primo aspectu haec scholia Eugraphiana ex Nonianis fluxisse putari possunt; neque vero Donatiana conferenti, quin Eugraphiana ad Donatiana redeant et Noniana nonnulla ex Donatianis ¹⁾ excerpta sint, dubium esse potest. Sed unum alterumque scholion accedit, cui in corpore Don. aut non satis accurate aut omnino non respondetur.

Eugr. (et Don.).	Non.
Eun. II, 2, 38 (interpr. III): vel ²⁾ ‚nebulonem‘ furem, quoniam nebula semper utuntur. Homerus (Il. III, 11): κλέπτῃ δέ τε νυκτὸς ἀμείνω. (Don. loc. Hom. deest).	p. 18: nebulones et tenebriones dicti sunt, qui a mendaciis et astutiis suis nebulam quandam et tenebras obiciunt (sequ. p. 19 locus Homericus).
Eun. pr. 1: . . . nos intelligimus extrinsecus ‚plurimos‘ nihil aliud posuisse nisi malos: boni enim admodum pauci sunt; ita quod dixit in numero ‚plurimis‘, qualitatem potius declaravit. (Don. deest).	p. 519: veterum memorabilis scientia ‚paucorum‘ numerum pro bonis ponebat; ‚multos‘ contra malos appellabat. Ter. in Eun. (sequ. v. 1).

Hi duo loci Eugr. ex corpore Don., qua quidem nunc utatur forma, emanasse non possunt. Unde quid con-

risionis a. 1872 factam; locos secundum editionem Merceri Parisiis vel Sedani a. 1614 curatam afferimus, cuius paginas et ipse Quicheratius retinet. Nonii locis asterisco notatis versus Terentiani laudantur.

1) In corp. enim Don. sunt, quae ad veteriorem quam Donati aetatem regrediantur. Idem Nonius testis est, qui, sive saeculo III sive IV (cf. Momms. Herm. XIII p. 559), certe ante Donatum fuit.

2) Etymologiam nebulonis a nebula Aelio Stiloni debere Festus (p. 165 M.) testis est.

cluditur? Nonium, quippe qui eos locos exhibeat, Eugraphii fontem fuisse? Quae conclusio praepropera esset. Immo Nonii ratio, qua in libris faciendis usus est, considerata est, de qua P. Schmidtus (de Nonii M. auctoribus gramm. Lips. a. 1868) et E. Bartelsius (de Terentii memoria apud Non. servata, Argentorati a. 1884) accuratius egerunt et Nonium non tam ex libris, quos citat, quam ex recentiorum operibus compendiosis libros suos sine mente ac ratione compilasse exposuerunt. Atque ut Vergilianos Schmidtus (p. 96—106), ita Terentianos locos interpretationesque a Nonio ex commentariis sumpta esse Bartelsius (p. 20—29) demonstravit. Ergo Eugraphium non ad Nonium, sed utrumque ex iisdem commentariis hausisse statuimus, sive utrique iidem libri praesto fuerunt sive ad Eugraphium per Donatum aliosque commentatores illorum librorum sapientia pervenit.

Quod idem ex Festi¹⁾ comparatione efficitur. Similiter Suetonii reliquias, Gellii noctes Atticas, Donati Diomedis Charisii artes, Prisciani institutiones grammaticas, Arusiani Messii quadrigam, poetarum commentarios, alia opera perscrutati semper ad idem pervenimus: cum omnibus his Eugraphius hic illic consentit; at ne

1) Quos fontes Festus (vel potius Verrius) in libris de significatu verborum conscribendis adhibuerit, adhuc nondum satis aperte expositum est; hoc quidem observavimus: libris Festinis haud pauca Terentiana neque vilissimum quidque contineri. Nam praeter locos illos, quibus Terentius ipse appellatur [p. 8: antehac; p. 11: affatim; p. 60: comparsit (Phorm. I, 1, 10); p. 96: ganeo (Ad. III, 3, 5. cf. Don.); p. 226: protinam (Phorm. I, 4, 13. cf. Don.); etc.] alia quoque perbona leguntur scholia, quae ad Terentium redeunt: cf. p. 81: „exercirent: sarcirent“, quo scholio vera v. Heaut. I, 1, 91 lectio restituitur; p. 102: habitior, Eun. II, 3, 23; p. 207: pellexit, Phorm. I, 2, 18; etc.

quemquam ex permagno numero ab Eugraphio exscriptum esse demonstrare possimus, comparatione corporis Don. impedimur, quo fere semper scholia similia praebentur, ut Eugraphiana ex hoc derivanda sint; atque quibus locis corpus Don. similia non affert, scholia Eugraphiana e plenioribus commentariis Terentianis emanasse multo probabilius est quam ex aliis libris.

§ 12. Liceat nobis rem apertam ita tractare, ut Isidori origines comparemus; nam haec comparatio infra, ubi de aetate Eugraphii agemus (cf. § 28), necessaria erit, ut melius hoc ipso loco eam interponendo argumentationem nostram firmemus.

Pleraque scholia Eugraphio et Isidoro communia, cum etiam in corpore Don. inveniantur, quin Eugraphius non Isidoro, sed commentatoribus Terentianis debeat, eo minus dubium esse potest, quam et ipse Isidorus locis nonnullis, quibus Eugraphius non respondet, ad commentarios Terentianos redit.

	Eugr. ¹⁾ et Don.	Isid. orig.
temetum . .	Andr. I, 4, 2.	X, 271.
futilis . . .	„ III, 5, 3.	X, 109.
furcifer . . .	„ III, 5, 12.	X, 108.
scrupulus . .	„ V, 4, 37 (Don. Ad. II, 2, 21).	XVI, 3, 5 (25, 12).
ineptus . . .	Eun. II, 3, 19 (Don. Hec. V, 3, 4).	X, 144.
senex: mulier	Eun. II, 3, 65.	XI, 2, 18. 20. 27. 28.
limis	„ III, 5, 53.	XV, 14, 2.
diverticulum .	„ IV, 2, 7.	XV, 16, 11. (IX, 7, 25).
manipulus . .	„ IV, 7, 6.	IX, 3, 50.
sedulo . . .	Ad. II, 2, 43 (Don. I, 1, 25. III, 3, 59).	X, 244. 247.
hymenaeus .	Ad. V, 7, 7.	IX, 7, 22.
procax . . .	Heaut. II, 1, 15 (Don. Hec. I, 2, 84).	IX 7, 7. X, 214.

1) Haud mirum est, quod ex his vocabulis nonnulla

Jam ut scholia ea colligamus, quae Eugraphio et Isidoro communia in corpore Donatiano aut desunt aut non satis similia exstant, omissis in Heaut. scholiis restant tria haec:

decrepitus: Eugr. Eun. II, 1, 25 . . . Isid. or. X, 74.

succenturiatus: „ Phorm. I, 4, 53 . . . „ „ IX, 3, 49.

gynaeceum: „ „ V, 6, 22 . . . „ „ XV, 6, 3.

Quorum ultimum, quamvis interpretatio ex Isidoriana excerpta esse videri possit, nullius momenti est, quia illo Phorm. loco corpus Don. multas magnasque lacunas habet. Scholion primum Eugraphianum uberius est quam ut ex Isidoriano derivari possit. Valde mirum reliquum scholion est; Eugraphianum enim melius ad Isidorianum quam ad Donatianum quadrat:

Eugr. (Phorm. I, 4, 53):	Isid. (or. IX, 3, 49):	Don. (Phorm. I, 4, 53):
succenturiatus metaphora a bello. Illi, qui priori loco pugnant, in prin- cipiis sunt; qui vero secundum vel in aliis posteriori- bus, succenturi- ati dicuntur, qua- si suppositi ad aciem, ut illis de- ficientibus ipsi in certamen proce- dant.	s. sunt non qui in prima, sed qui in secunda centuria sunt quasi sub prima centuria: tamen stricti etiam ipsi et in speculis positi in bello sunt, ut, si prima defecerit, isti, quos sub se (?) diximus, laborantibus pri- mis subveniant. Unde et ad insi- diandum ponitur succenturiatus quasi armis dolo- sis instructus.	s. dicuntur, qui explendae centu- riae gratia subi- ciunt se ad sup- plementum ordi- num. Et est trans- latio a re militari (cf. v. 52: „tota <i>μεταφορὰ</i> de re militari est“).

a Nonio aliisque tractata invenimus, veluti temetum, ineptus, sedulo. Sunt enim eae interpretationes, quae

Sed Eugraphii illud „metaphora a bello“ cum corpore Don. consentit; deinde totum Isidori scholion ex commentario quodam Terentiano fluxisse ex ultimis verbis cognoscitur; nam Isidori haec: „unde et ad insidiandum ponitur succenturiatus“ certissime ad Ter. Phorm. 229 spectant, ut hoc quoque scholion non ex Isidoro in Eugraphium, sed ex communi fonte in utrumque transcriptum sit.

Ergo similitudines omnes, quae inter Eugraphii et Isidori interpretationes inveniuntur, non ita explicantur, ut Eugraphius ab hoc pendere dicatur, sed ex eorundem fontium usu derivandae sunt.

§ 13. Usque eo igitur Eugraphii fontes indagaturi progressi sumus, ut eum praeter commentum Vergilianum quoddam sive Donati sive Servii, nullos alios libros nisi commentarios Terentianos exscripsisse et non solum corpore Don. nostro, sed plenioribus libris usum esse cognoverimus. Atque cum corpus Don. non unius viri, nedum solius Aelii Donati, sed ex variis commentariis compilatum esse viderimus, nova gravissimaque quaestio est haec, qualis commentariorum illorum, qui Eugraphio praesto erant, forma fuerit, hoc est, utrum Eugraphius corporis Don. ampliorem formam quam quae nobis tradita sit, an singulorum commentarios discretos, an et

a Varrone Cicerone aliis datae ab antiquariis grammaticis commentatoribus repeti solebant. cf. Cic. de orat. II, 4, 17: ineptus; Suet. p. 289, 5 R.: sedulus; etc. Isidorus igitur partem earum interpretationum aliis quoque e fontibus repetivisse potest, quod Eugraphium fecisse negamus. cf. diff. inter ‚lactens‘ et ‚lactans‘ Isid. diff. no. 337 et Serv. georg. I, 315 (v. p. 37). — cf. percontationis et interrogationis diff.: Eugr. et Don. Andr. IV, 5, 5 (Eugr. Eun. II, 3, 3 corrupt.); Isid. diff. no. 432; Augustin. de doctr. Christ. III, 3, 6.

corpus Don. et alium vel alios commentarios adhibuerit. Haec quaestio non solum, ut fontes Eugraphii accuratius pernoscantur, sed etiam hac de causa uberiore tractatione digna est, quia, quamquam pauca de tempore eo, quo corpus Don. exortum est, sciuntur, inde de Eugraphii aetate coniectura fieri poterit.

Hic quidem scholia ea nobis considerata sunt, quibus ad unum Terentii locum complures interpretationes et inter se dissentientes afferuntur, quae vel „aliis“ vel „quibusdam“ attribuuntur vel particulis quibusdam, ut „aut—aut“, „vel—vel“, „utrum—an“, inter se coniunguntur. Talia quidem inter scholia et Donatiana et Eugraphiana intercedit differentia perspicua. Eugraphius enim rarius tantummodo complures unius loci interpretationes affert easque fere semper ita, ut expressis verbis suum addat iudicium et uni sententiae ceteris refutatis assentiatur. cf. Andr. I, 1, 15. 5, 53. V, 2, 24. Eun. I, 2, 5. II, 2, 28¹⁾ etc. Etiam ad Andr. I, 1, 13 et I, 5, 13, quamquam suas tantummodo interpretationes appellat, eum alteras, quae quidem etiam in corpore Don. afferantur, cognovisse ex verborum habitu („mihi videtur iuris rationem inspicere“ — et „melius de Pamphilo intelligimus.“) concludimus. Paucis admodum locis ab ea consuetudine discedit, veluti Eun. III, 5, 53. Heaut. V, 5, 18 b. Ex hac potissimum causa commentum Eugr. unius viri esse dilucide intelligitur, quique fontes non temere compilaverit, sed cum ratione ac consilio probaverit et e variorum sententiis unam et veram enucleare studuerit²⁾).

Contra quanta in corpore Don. scholiorum talium confusio est! Parvus pro multitudine scholiorum com-

1) V. 30 denuo inter utrumque sensum fluctuat.

2) Cf. quae Thilo praef. p. XIII. XVIII de Servio dicit.

plures interpretationes afferentium numerus eorum est, quibus iudicium initur, veluti Andr. I, 1, 13. IV, 1, 27. Eun. III, 2, 5. Plerumque complures interpretationes sine iudicio inter se conectuntur, quin etiam nonnumquam una et altera repetitur. cf. schol. Andr. I, 1, 28 a. b. c. [c = Eugr. a. h. l. et ad Heaut. IV, 7, 2]. III, 1, 19. Eun. pr. 24 [schol. a excerpt. ex schol. b]. Ad. III, 3, 28. Hec. II, 1, 36. 37 [schol. 36b = 37b; schol. 37c = Eugr.] etc. Ex paucis his exemplis de origine corporis eius, de compilatorum ingenio, de interpolatorum studio coniectura fieri potest. Neque prius, quam haec scholiorum farrago editione critica aliquantum composita sit, certi quidquam dignosci potest. Sed duo habemus, quae explicare nobis liceat: primum enim Eugraphius haud paucis locis vel alias vel uberiores interpretationes affert, quam quae in corpore Don. collectae sunt; deinde rationem quandam variorum interpretationes enumerandi, qua commentum et Don. et Eugr. inter se differant, observasse nobis videmur.

Loci illustrissimi Eugraphiani, quibus aliae quoque atque in commento Don. interpretationes exponuntur, hi sunt: Andr. I, 1, 15: interpr. II: „advorsum te: contra te“. — I, 1, 34: „quorundam“ sententia refutatur, quae apud Donatum attingitur, non expresse appellatur. — Eun. pr. 1. cf. p. 42. — I, 2, 5: interpr. II comprobatur, quae, quamvis sententiae Donatianae similis sit, non ex nostro corpore, sed ex commento eo, quod locos Menandreos attulit, fluxit. cf. p. 33. — II, 2, 38. cf. p. 42. — III, 5, 50. cf. p. 14 adn. — III, 5, 53: interpr. III et locus Plaut. apud Don. desideratur. — V, 9, 28. — V, 9, 63: interpr. I. — V, 9, 64: duplex intellectus apud Don. breviter attingitur, ab Eugr. dilucide exponitur. — Ad. V, 7, 16: interpr. I. — Quas omnes adnotationes et ipsas in corpore Don. Eugraphii aetate exstitisse et posteriore tempore partim contractas

esse partim excidissee probabile non est. Accedunt alia bonae aetatis scholia apud Donatum deficientia, quae cum ad comoediam versusque et vocabula Terentiana pertineant, unde Eugraphius, nisi ex commentariis, habeat, non est. cf. schol. Andr. V, 4, 16: de syco-phanta; Eun. pr. 1. 29. II, 2, 1: de Menandri Colace et Plauti Milite glorioso, quae solo ex scholio Donatiano Eun. II, 1, 22 fluxisse non possunt; Eun. IV, 4, 16: de versicolore eunuchorum vestitu; Eun. IV, 6, 31. Heaut. I, 1, 72. Phorm. V, 6, 4: de fabula palliata et togata; Ad. pr. 12, 20: de Servilio, qui quis sit, indagare non potuimus, nisi forte ex Caecilio (Ter. vit. Suet. p. 28. 29 R) nomen corruptum sit. Phorm. I, 2, 90: de precatoribus¹⁾ etc. Haec atque similia scholia in corpore Don. fuisse et postquam ex eo ab Eugraphio repetita sint, deperdita esse num credibile est? Mirus profecto casus, quo eorum potissimum scholiorum pars tanta excidit, quae Eugraphius exscripsit! Immo potius hunc fontes, quorum membra in illud corpus recepta sint, integros adhibuisse inde effici putamus.

Itaque Eugraphium ex uno corpore ampliore quam nobis servato scholia hausisse, id quod per se parum credibile est, reicimus. Quaeritur igitur, utrum Eugraphius singulis commentariis an et corpore Don. et aliis usus sit.

Interpretationum variarum, quae et in corpore Don. et in commento Eugr. ad unum locum enarrantur, ordo saepe diversus esse cognoscitur. cf. schol. ad Eun. II, 2, 28. 38 etc. Quod per se parvi momenti est, nam Eugraphius aliorum scriptorum morem secutus de industria, ut fontem suum absconderet, ordinem mutare

1) Quod scholion a Lind. (cf. West.) in duas partes discissum est, quarum prior ad v. h. sc. 12 additum legitur; Klotzius (cf. vol. II p. 614) scholion restituit, quae emendatio codd. L¹ et L² lectione confirmatur.

potuit. Sed inveniuntur scholia, quae constanti quodam habitu et interpretationum ordine inter se differunt. Locis enim nonnullis in corpore Don. binae afferuntur interpretationes particulis interrogativis „utrum — an“ vel „an“ inter se coniunctae, e quibus ab Eugraphio sola altera commemorari solet, ut schema hoc efficiatur: in corpore Don.: utrum interpr. I an interpr. II? in comm. Eugr.: interpr. II. cf. Andr. I, 1, 13: Don.: „haud muto factum| vetuste: non me poenitet . . . an secundum ius quod adversus libertos ingratos est . . .“ Eugr.: interpr. II. — I, 5, 13: Don. schol. a: interpr. I. schol. b: interpr. I an II? Eugr. interpr. II. — IV, 1, 27. Eun. II, 3, 8. 20. Phorm. I, 1, 9. — Andr. pr. 26 (red. A) ¹⁾. cf. Eun. II, 2, 28. Don.: „ad coenam vocant| utrum ad emendam coenam an ad convivium?“ Eugr.: „quidam intelligunt ‚a. c. v.‘ invitant. Solet enim advenientibus coena promitti. Plautus in comoediis: ‚advenienti quid tibi coenae dabitur?“ Sed melior sensus est ‚a. c. v.‘ h. e. ad emenda, quae in coena sunt necessaria.“ Hic locus utilissimus est; primum enim videmus schol. Don. ex multo pleniore excerptum esse, quod Eugraphius retinuit; deinde hoc quoque loco ordo is servatur, ut interpretatio corporis Don. altera ab Eugr. priore loco ponatur.

Hic consensus neque fortuitus est neque eo minuitur, quod duobus locis (Eun. III, 5, 40, quo loco in comm. Don. magna scholiorum confusio est, et Ad. V, 7, 17), quibus Eugraphius solam priorem interpretationem afferre videtur, ab illa regula disceditur. Eugraphius igitur scholia illa corporis Don. excripsis non potest, quia illa ex parte (Andr. I, 5, 13. Eun. II, 2, 28) excerpta sunt atque pauciora, quam ipse, praebent, tum quia, qua de causa solam alteram interpretationem at-

1) Andr. V, 2, 24: locus parum apertus.

tulerit, inde non intellegitur. Quare simplicissimum et probabilissimum hoc esse nobis videtur: duplices eae interpretationes varios ad commentarios redeunt, quos corporis Don. redactor quidam ita conscripsit, ut et prioris et alterius sententias coniunctas afferret; Eugraphius quidem non illud redactoris corpus conglutinatum, sed commentarios discretos ita adhibuit, ut alterius sententiam sequeretur, prioris Eun. II, 2, 28 adderet. Id est: Eugraphius plerumque ab altero fonte pendet, redactor utrumque ita compilavit, ut fonti ei; quem Eugraphius praetulit, secundum tribueret locum ¹⁾.

Videmus igitur primum: in libris Eugr. „aliorum“ interpretationes saepe inesse, quae in corpore Don. aut desint aut excerptae tantummodo inveniuntur; deinde Eugraphium saepius unum adhibere fontem, qui a compilatore cum altero quodam coniunctus et in corpus Don. receptus est. Quibus de causis adducimur, ut Eugraphium omnino non ex corpore Don. nostro interpretationes eas sumpsisse, sed utrumque commentum et Eugr. et Don. ex iisdem fontibus fluxisse contendamus; hoc est: Eugraphius singulis etiam tunc commentariis, priusquam in corpus Don. confluerunt, usus est.

§ 14. Qua re cognita etiam quaestio de comm. Eugr. in Heaut. fontibus, quam adhuc silentio praeterire cogebar, facile dissolvitur. Nam quoniam corporis Don. commentarius in eam fabulam in libris mss.

1) Alia quaestio est, num interpretationes quaedam ex Eugraphio in corpus Don. transierint; nam cum etiam Eugraphiana in corpus illud manasse demonstraturi simus (cf. § 18—20), interpretationes illae altero loco positae ad Eugraphium redire possunt. Neque vero ad certum iudicium de scholiis singulis perveniri posse putamus; per multa meliora et antiquiora sunt, quam ut ex Eugr. ingenio emanasse possint.

plane deest, quamdiu corpus illud pro Eugraphii fonte haberi potuit, quaestio haec data erat, utrum hic commentarius Don. ab Eugraphio etiamtunc adhibitus an eius aetate iam deperditus esset. Sed cum Eugraphium commentariis discretis usum esse verisimile sit, quaestio per se facile disceptatur: Eugraphio in Heaut. iidem atque in ceteras fabulas fontes praesto fuerunt (cf. § 28).

Hoc idem ex consideratione ipsius comm. Eugr. in Heaut. efficitur. Nam in eo plane eadem, quae in ceteris, adnotandi ratio inesse intellegitur, ut in primis Terentii ars rhetorica tractetur et interpretamenta accedant. Neque Eugraphium fontibus in Heaut. deficientibus ceterorum commentariorum habitum imitatum esse veri simile est; nam complura scholiorum genera reperies, quae neque ex Eugraphii ingenio prodisse possunt et ad eosdem fontes, quos in commentariis ad ceteras fabulas invenimus, respiciunt. cf. schol. ad fabularum compositionem et comoediae mores spectantia, quibus in Euanthii et Donati commento de comoedia (ed. a Reifferscheidio in ind. schol. Vratislav. 1874/75) et in praefationibus singularum fabularum (ed. ab eodem in ind. schol. Vratislav. 1875/76) non satis respondetur: pr. 31. 36 (cf. praef. in Ad. p. 6, 18 R.). I, 1, 72. III, 1, 1 (cf. praef. in Phorm. p. 14, 22 R.). V, 1, 52 (cf. Don. comm. de com. p. 8, 4 — 18 R.). Quae scholia atque in primis ad pr. 31 illud, cui similem antiquitatis locum non invenimus, explicationes tam bonas et antiquae scientiae plenas continent, ut ea ipsius Eugraphii esse negemus. Immo ex Euanthii et Donati consensu probabile est, ea ex iisdem commentariis esse, quorum vestigia uberiora per corpus Don. exstant. — Neque nihil valet, quod ad pr. 36 (V, 4, 10. 5, 18) complures interpretationes allatas videmus, quae e variorum commentariis repetitae sunt.

§ 15. Hoc igitur satis probabiliter statuissse nos arbitramur, Eugraphium in libro conscribendo non corpus Don., sed singulos commentarios atque ad sex fabulas pertinentes usurpasse. Sed quot et quorum illi fuerint, eo minus pro certo dici potest, quo obscurior corporis Don. compositio est. Hoc unum inter viros doctos constare diximus, praeter Donati ipsius commentum etiam Euanthii in Terentium libros corpore eo contineri; atque commenti de comoedia partem priorem (Reiffersch. p. 3—8, 3) et praefationes in commentarios non Donati, sed Euanthii esse Scheidemannius (l. c. p. 6—14. 25—46) recte demonstravit.

Jam Eugraphius ad Hec. pr. 1 haec adscripsit: „non omnes comoediae Terentii a Menandro videntur esse translatae: nam haec, quae Hecyra est, alterum graecum habet auctorem; quis ille sit, habetur incertum. Alii Apollodorum volunt“. Haec adnotatio, cum Eugraphii illud ad Heaut. pr. 1 conferatur, satis mira est neque in Donati verba ad Ter. vit. Suet. (p. 35, 9 R.) addita redire potest, quia illis et Eugr. et Don. locis Phormio et Hecyra ab Apollodoro translatae esse non minus certe dicuntur, quam reliquae quattuor a Menandro. Hac in difficultate explicanda ab Euanthio adiuvamur: is enim in praef. Andr. Ad. Eun. (R. p. 3, 2. 6, 15. 16. 9, 18. 20. 10, 21) tres has fabulas Menandri esse expressis verbis indicat, contra in praef. Hec. (R. p. 12, 9—11) de fabulae auctore graeco haec dubia affert: „haec fabula Apollodori dicitur esse graeca. nam et ipsa et Phormio ab eodem dicuntur esse translatae cum reliquae quattuor sint Menandri“. Itaque optimo iure Eugraphii illud (Hec. pr. 1) ex hoc praef. Euanthianae loco nos derivare putamus. Duo alii loci hi ad Euanthiana respiciunt: Heaut. pr. 36: „quidam statariam genus esse putant comoediae, alii . . . mihi enim videtur . . .“; hanc

„quorundam“ sententiam¹⁾ Euanthii fuisse ex ipsius verbis (praef. in Ad. p. 6, 18 R) cognoscimus. — Heaut. III, 1, 1: cf. Euanth. praef. in Phorm. p. 14, 22 R.

Qui duo loci minoris momenti sunt, quia apud Eugraphium in comm. ad Heaut. leguntur, neque quid his locis fontes Eugraphii nobis deperditi praebuerint, sciri potest. Quamquam tribus his locis cum Euanth. praef. comparatis Eugraphium ab Euanthio pendere elucere nobis videtur.

Aliud scholiorum Eugraphianorum genus ad ipsius Aelii Donati commentarios spectat. Nonnulla enim scholia, quibus de pronuntiatione et gestu²⁾ aliquid exponitur, Eugraphius adhibet. Similes adnotationes in corpore Don. frequentissimae sunt, quas Fr. Leo (mus. Rhen. XXXVIII p. 330—333) Donato attribuit; Leonis argumentationem et correxit et novis argumentis additis confirmavit Scheidemantelius (l. c. p. 49—51), ut illa scholia corporis Don. de pronuntiatione atque gestu agentia Donato ipsi addicere non dubitemus. Quorum scholiorum haud parvam partem utrique commento et Don. et Eugr. communem esse apparet; respondent enim inter se:

Eugr.	Don.
Andr. IV, 4, 12: „levi hoc voce pronuntiandum“.	ibid. v. 13: „submissa voce“.
ibid. v. 20: „verumtamen post submissa voce, ne Chremes audiat, imperat Mysidi, ut . . .“	ibid.: „hic versus clare dicitur; sequens, ne senex audiat, presse.“

1) Hanc vel similem interpretationem in commentario aliquo Terentiano ad Heaut. pr. 36 fuisse scholia Bembina ad hunc versum testantur. Ipsius Eugr. interpretatio cum Don. schol. ad Hec. pr. I, 1. II, 7 congruit.

2) Scholia haec ad tractatum rhetoricum pertinere atque una cum eo considerata esse dicat quispiam. At

cf. Andr. II, 6, 26. III, 1, 3 (Don. 10). Eun. II, 2, 55. V, 1, 17. Ad. I, 1, 1. 2. Hec. II, 1, 36 (Don. ibid. et v. 37; cf. p. 48). V, 4, 35.

Quae scholia Eugraphiana ad Donatum spectare probabile est. Atque etiam ceterorum scholiorum Eugraphianorum huc pertinentium, quibus in corpore Don. non respondetur, habitus adeo Donatianorum formam attingit, ut ea quoque Eugraphius Donato debere videatur. cf. Eugr. Phorm. V, 1, 27: „miratur potius quam interrogat“ — cum Don. Andr. I, 1, 110. II, 1, 1. IV, 4, 2. Ad. II, 3, 8. Phorm. I, 2, 86 etc. — Utilissimus est locus Eun. IV, 4, 49. 50; ad. v. 50 Donatus haec adnotat: „hoc rursus clare, et sic dicit tamquam adhuc iratus eunucho suo“. Huic scholio in versu antecedente, quem submissa voce pronuntiandum esse sensu elucet, simile aliquid, quo pressa pronuntiatio praescripta est, apud Donatum respondisse necesse est; sed hoc scholion, ad quod etiam vocabulum „rursus“ spectat, in corpore Don. excidit, contra apud Eugraphium servatum est, qui ad v. 49 adnotat: „haec autem secum loquitur“. —

Eugraphium ergo a commentariis iis, quorum reliquiae in corpore Don. servatae Euanthio et Donato ¹⁾ a viris doctis adscribuntur, pendere cognovimus. Sed hac in re consistendum nobis est; neque enim, ut de fontibus commenti Eugr. partis eius, quae interpretationi servit, accuratius quidquam indagemus, nobis contigit; ac ne hoc quidem reticemus, non omnia, quae adhuc viam nobis propositam ingressi atque usque ad finem persecuti de fontibus statuimus, certo certiora esse. Firmum atque exploratum nobis est Eugraphium

apud Eugr. iis cum tractatu rhetorico, quippe quo unius inventionis pars exponatur, res nulla est, ut melius hoc loco ea tractemus.

1) Alia, ut videtur, vere Donatiana ex comparatione commentariorum Servianorum (cf. p. 36) enucleavimus.

praeter Donati aut Servii commentum Vergilianum nullos libros nisi commentarios Terentianos exscripsisse eosque pleniores, quam qui Donati nomine insigniti aetatem tulerint. Neque, quod alios fontes non usurpavit, miri quidquam habet; nam cum Eugraphium praecipue rhetoris officia secutum artem rhetoricam tractasse, interpretationes autem magis tamquam necessarias neque plane vitandas, quam ut summam operis addidisse cognoverimus, nonne interpretum Terentianorum commentarios adhibere et proximum et commodissimum erat et ad id quod voluit efficiendum sufficebat?

Cetera, quae explanavimus, necessaria non esse confitemur; tamen ea probabilia esse nobis concessum iri speramus: Eugraphium in commento faciendo neque pleniore quadam forma corporis Don. neque omnino hac priorum commentariorum congerie, sed discretis etiam tunc commentariis usum esse. Haec sententia ne pro certo statui possit, corporis Don. condicio impedimento est. Neque prius quam haec e tenebris in lucem prolata sit, coniecturas et probabilitatem effugere atque ad veritatem progredi possumus.

Transeamus nunc ad alteram commenti Eugraphiani partem, ad tractatum rhetoricum, cuius cum fontes investigaverimus, sententiam nostram de commentorum et Don. et Eugr. condicione perceptam probari videbimus.

§ 16. Aristotelem secuti rhetores latini totius artis rhetoricae materiam tribus in generibus versari docuerunt, demonstrativo deliberativo iudiciali (cf. Cic. de inv. I, 5, 7), quorum demonstrativum in laude et vituperatione, deliberativum in suasionem et dissuasionem, iudiciale in accusationem et defensionem consistit. Secundum hanc divisionem Eugraphius, cui generi singulae scenae attribuendae sint, ad initia adnotavit. cf. Eun. III, 2. Phorm. I, 3. — Eun. I, 1. Phorm. II, 4. — Andr. III,

5. Eun. I, 2. — In singulis generibus inventionis praecepta explicat; in genere demonstrativo Cicero [de inv. II, 59, 177. part. or. XI, 38. XXII, 74. top. XXIII, 89. cf. Cornif. III, 6, 10. Quint. III, 7, 12] laudem et vituperationem aut in animis aut in corporibus aut extra esse exponit; idem in illa generis demonstrativi scena (Eun. III, 2) inveniri Eugraphius explanat: cf. v. 1. 15 [scrib.: „a bonis corporis collaudavit“ pro codd.: „donis“]. 18. 21. —

Generis deliberativi articulos tres — honestum utile necessarium — Cicero (de inv. II, 25, 76) appellat, de inv. II, 52, 157—53, 159 ad tres illos affectionem addit; contra Quintilianus (III, 8, 22. cf. Cassiod. H. p. 501, 36 et Isid. H. p. 508, 8) necessarium reicit et honestum utile possibile partes suadendi esse contendit. cf. Cornif. III, 2, 3. Sulp. Vict. H. p. 342, 7. Jul. Vict. H. p. 389, 25. Et ipse Eugraphius fluctuare videtur: ad Heaut. III, 1, 11 tres illos Quintiliani articulos appellat, ad Eun. I, 1, 1 quartum necessitatis addit. Omnino summo cum studio eum articulos illos deliberativae eorumque species enarrare videmus; affert enim: ab honesto: Andr. I, 5, 35; a iusto: Phorm. II, 4, 1; ab inhonesto: Andr. II, 1, 6; ab utili: Andr. I, 5, 35; ab inutili: Andr. II, 1, 6; a facili etiam an fieri possit: Phorm. III, 2, 10; ab eo an fieri possit: Andr. I, 5, 35; [ab impossibili: Heaut. IV, 3, 41. red. A]; ab eo quod fieri non possit: Eun. I, 1, 12; ab eo an necesse sit: Ad. V, 8, 13.

Difficillima et ab alio alio modo constituta est divisio, qua rhetores¹⁾ in genere iudiciali utebantur.

1) Cf. Volkmann: die elemente der rhetorik p. 15—26. 198—234. — Cornif. II, 2, 2—17, 26. Cic. de inv. II, 4, 12—51, 155. Quint. III, 6, 31—104. VII, 2—10. Sulp. Vict. H. p. 325, 4. Jul. Vict. H. p. 385, 23. Mart. Cap. H. p. 455, 18. Cassiod. H. p. 496, 3 etc.

Quaeritur enim in hoc genere tractando de constitutione causae vel de statu, in quo tota causa agitur; si de facto — num fecerit reus — quaeritur, causa in statu coniecturali versatur; si de nomine — utrum illud an aliud fecerit —, in statu definitivo; si de iure — utrum iure an iniuria fecerit —, in statu qualitatis, qui in complures species dividitur. A quibusdam quartus translationis status additur. Quam rhetorum disciplinam Eugraphius ita adhibet, ut modo ampliore tractatu modo solo termino adiuncto, qui scenae status sit, demonstret. Quod nunc quidem singulis exemplis illustremus.

Status coniecturalis [Cic. de inv. II, 4, 14.] cf. Andr. V, 1, 1. Ad. III, 4, 1. Hec. V, 1, 1 [scrib.: „quod rea sit . . .“ pro cod. L²: „reus“]. status definitivus [Cic. de inv. II, 17, 52.] cf. Andr. V, 3, 25. Eun. pr. 25. Ad. V, 3, 17. status qualitatis [Cic. de inv. II, 21, 62.] cf. Andr. I, 1, 1. Ad. III, 4, 1. V, 4, 1. status qualitatis negotialis [Cic. de inv. ibid.] cf. Heaut. IV, 5, 48. Hec. IV, 2, 1 [scrib.: „quod fieri debeat“ pro edd.: „deceat“. cf. Don. a. h. l. Jul. Vict. H. p. 380, 13]. Phorm. V, 7, 1. status qualitatis absolutae [Cic. de inv. II, 23, 69.] cf. Andr. pr. 1¹). Eun. pr. 1. 33. 42. status comparisonis vel compensationis²) [Cic. de inv. II,

1) „qualitas . . ., cuius argumenta sic persequitur, ut per absolutam qualitatem habitus semper sit (cod. L¹: „est“) in disputatione tractatus. is omnino ut dixi duplex est: feci, si iuste feci et feci quia licuit per exemplum“, quod nostra aetate iuris consulti nominant: praecedenzfall.

2) Compensationis terminum apud posteriores demum Fortunat. Sulp. Vict. (H. p. 93, 5. 318, 5. 345, 15) invenimus. — Qualitatis comparativae Eugr. in genere demonstrativo saepius mentionem facit: Eun. II, 2, 1. III, 2, 15. Phorm. I, 3, 1.

24, 72.] cf. Phorm. V, 1, 6. status remotionis [Cic. de inv. II, 29, 86.] cf. Hec. IV, 4, 1. status concessionis [Cic. de inv. II, 31, 94. 34, 104], qui dividitur in purgationem et deprecationem; Eugraphius terminos veniae, status venialis, purgationis, deprecationis adhibet, singulorum differentiis haud accurate retentis. cf. Andr. IV, 1, 1. 18. V, 3, 1. Eun. I, 2, 1. 16. Phorm. V, 8, 22. (cf. Eun. pr. 27 et Ad. II, 1, 6 cum rhetorum praeceptis). status praescriptionis¹⁾: cf. Jul. Vict. H. p. 382, 23, cuius cum definitione optime atque ex parte verbotenus consentit Eugr. Phorm. II, 3, 1. 62. cf. Eun. pr. 10. 14. Phorm. pr. 9.

Hos status Eugraphius in commentariis adhibet eosque ita, ut cum rhetorum praeceptis accuratissime congruat.

Sed etiam singula in scenis rhetorice tractandis satis multa affert; cf. schol. de dispositione scenae: Heaut. IV, 1, 1. 9. 15. 23. 31. 35. Ad. III, 4, 1. 16. 21. 32. 40. Hec. II, 2, 1. 7. IV, 1, 4 etc.; de digressionem: Andr. I, 1, 42; de locis communibus: Heaut. III, 3, 1. Hec. II, 1, 1 etc.; de allocutione: Andr. I, 5, 46. 54. Eun. II, 1, 19. III, 5, 1 etc.; de consolatione: Andr. II, 1, 2; de conquestione: Andr. III, 5, 1. Eun. IV, 3, 1 etc.

Ad extremum commentariolos in prol. perlustrare in animo nobis est. Nam quae de prologis instituendis Eugraphius docet, a priorum commentatorum praeceptis discedunt. [cf. Euanth. comm. de com. p. 7, 22 R]. Donatus, ad quem comm. de com. pars altera (R. p. 8, 4

1) Praescriptionis nomen prioribus deest, qui solam translationem habent. cf. Cornif. II, 12, 18. Cic. de inv. II, 19, 57. Contra Sulp. Vict. H. p. 340, 14. 27 et Jul. Vict. H. p. 382, 4 praescriptionem pro translatione ponunt.

—fin.) redire videtur (cf. Scheidemantel. l. c. p. 14—25), expressis verbis quattuor prologi species nominat has (R. p. 10, 11): „... *συστατικὸς* commendaticius, quo poeta vel fabula commendatur, *ἐπιτιμητικὸς* relativus, quo aut adversario maledicatur aut populo gratiae referuntur, *δραματικὸς* argumentativus, exponens fabulae argumentum, *μικτὸς* mixtus, omnia haec in se continens“. Ab hac Donati divisione Eugraphius, quamquam singula officia retinet, ita abhorret, ut Andr. pr. 1 (cf. Heaut. pr. 11. Hec. pr. 1. Phorm. pr. 13) haec doceat: „omnis prologus triplici inducitur causa: vel ut argumentum fabulae possit exhibere (cf. Ad. pr. 21. Hec. I. 1, 1. Phorm. pr. 25. I, 1, 1), vel ut poetam populo commendare (cf. Heaut. pr. 26. Phorm. pr. 19. 31), vel ut a populo audientiam postulet (cf. Eun. pr. 40. 42. Ad. pr. 21. Hec. pr. II, 21. Phorm. pr. 31). sed his omnibus causis Terentius non ita usus est (cf. Ad. pr. 1. Phorm. pr. I. 13) . . . propter hunc (sc. Luscium Lanvinium adversarium) igitur Terentius prologum semper inducit, ut eius maledictis respondeat. quod si ita est, omnis prologus Terentii habet controversiam“. (cf. Eun. pr. 1. Heaut. pr. 16). Eugraphius igitur, id quod Donatus inter prologi officia recipit, ut adversario maledicatur, excludit et controversias a Terentio, ut se defendat, in prologos inculcatas esse vult. Haec triplex Eugraphii divisio quin ex rhetorum legibus de prooemio datis manaverit, dubitari non potest; illi enim omnes ad unum tria esse prooemiorum officia docent, ut auditorum animi ante ipsam actionem benivoli attenti dociles reddantur (cf. Cornif. I, 4, 6. Cic. de inv. I, 15, 20. Quint. IV, 1, 5. Sulp. Vict. H. p. 322, 19. Jul. Vict. H. p. 421, 33. Mart. Cap. H. p. 485, 16 etc.). Itaque respondent inter se ordine mutato haec tria officia

prologo ab Eugraphio:	prooemiis a rhetoribus attributa:
I. ut argumentum fabulae narret;	ut auditorum animi dociles reddantur;
II. ut poetam populo com- mendet;	ut auditorum animi benivoli reddantur;
III. ut a populo audientiam petat.	ut auditorum animi attenti reddantur.

Ergo Eugraphius fabularum prologos tamquam orationum proemia disponit atque quoad fieri potuit, de iis eadem, quae rhetores de prooemiis, praescribit. Nunc quidem qua de causa controversiam e prologi officiis excluserit eamque in prologos induci Terentii proprium esse voluerit, luculentissime apparet; nam apud rhetores controversia eiusque actio, quippe quae summa totius orationis sit, non prooemio continetur, sed prooemium quasi praefatio controversiae actioni praecedit, ut hac quoque in re Eugraphium rhetores secutum esse dicamus. cf. Hec. pr. 1: „apposuit igitur ad faciendos dociles auditores primum nomen“ etc. — Eun. pr. 1: „controversiae principium semper est ad benivolentiam captandam auditorum aut a nostra persona aut ab adversariorum (codd. et edd.: „auditorum“) aut a iudicum aut a rebus ipsis“ etc. cf. Cornif. I, 5, 8. Cic. de inv. I, 16, 22. Quint. IV, 1, 6. Jul. Vict. H. p. 421, 36. Mart. Cap. H. p. 485, 20 etc. — Eun. pr. 19: „omni enim genere laborare debemus; ut adversarios aut in odium aut in contemptionem aut in invidiam ducamus“. Heaut. pr. 26. cf. Cornif. ibid. Cic. ibid. Quint. IV, 1, 14. Jul. Vict. H. p. 422, 19. Mart. Cap. H. p. 485, 24 etc. — Accedit unum alterumve scholion, quo Eugraphius ut non verbis, ita sensu eadem atque rhetores explicat.

§ 17. Ergo Eugraphium non solum rhetorum praecepta in adnotandis prologis imitatum esse, sed etiam quorundam libros exscripsisse manifestum est, veluti scholiorum Eun. pr. 1. 19 habitus propius ad verba Ciceronis eiusque compilatorum, quam Quintiliani et qui hanc artis partem ex eo sumpserit, Julii Victoris accedit. Itaque quam rhetorum scholam secutus sit quemque potissimum exscripserit, nunc quidem perscrutemur. A Cornificio Quintilianoque Eugraphium pendere negamus; nullus enim ei cum utroque consensus est, quin angustior a Cicerone quique eum exscripserunt praebeatur, ut Eugraphii verba melius et ad Ciceroniana quadrent et ex iis deriventur. Accedit, quod et Cornificii libros ad Her. aut non aut rarissime a posterioribus adhibitos esse et Eugraphium hoc illo loco a Quintiliani arte abhorreere apparet; veluti Quint. benevolentiae captationem etiam ab actore causae ordiri posse docet (IV, 1, 6. cf. p. 61).

Cum Cicerone Eugraphio maior quam cum ceteris librorum rhetoricorum scriptoribus similitudo est; consentit enim accuratissime inter se uterque locis his:

Eugr.	Cic. de inv.	
Eun. pr. 1.	I, 16, 22.	de captatione benivolentiae.
Eun. pr. 19.	I, 16, 22.	de adversariorum obtrectatione.
Eun. III, 2, 1. 15. 18.	II, 59, 177.	de triplici laudis et vituperationis divisione.
Ad. II, 1, 6. Eun. pr. 27.	I, 11, 15.	de purgationis partibus.
Hec. pr. 1.	I, 16, 23.	de auditoribus docilibus faciendis.
Phorm. I, 1, 1.	I, 19, 27.	de narrationis definitione.

Eun. I, 2, 27 ab Eugraphio duo narrationis officia postulantur haec: „brevitas semper in narratione servanda est et in dictione aperta verba“. Contra apud rhetores semper tria enumerantur, ut brevis aperta probabilis sit (cf. Cic. de inv. I, 20, 28. Quint. IV, 2, 31 — 65. Jul. Vict. H. p. 423, 36. Mart. Cap. H. p. 486, 22 etc.). Fortasse Eugraphii verba ad Ciceroniana haec (de inv. I, 16, 23) regrediuntur: „dociles auditores faciemus, si aperte et breviter summam causae exponemus“. cf. Eugr. Andr. II, 2, 13. 3, 25: § 23.

Itaque Ciceroniana in libris Eugraphianis inesse certum est. Quae utrum ex ipsius Ciceronis operibus an ex posteriorum, quiqui eius libros expilaverunt, hauserit, quamquam certis argumentis disceptare non possumus, tamen ipsius Ciceronis libros ei praesto fuisse haud improbable est; nam per totam aetatem recentiorum, qua apud Latinos ut non ars rhetorica ita studia rhetorica florebant, Ciceronem omnes quam ornatisime celebrabant et opera eius quam diligentissime exscribebant, id quod Julii Victoris, Martiani Capellae, Cassiodorii, Albin¹⁾ exemplis confirmatur. Neque in eo offendendum est, quod Eugraphius interdum alias formas terminosque recentiores quam Cicero praebet; nam apud rhetores posteriores formae terminique satis multi reperiuntur, qui Ciceronis aetate nondum exstiterunt. Quo fit, ut consensus angustus cum recentioribus quoque artium scriptoribus accedat.

Cf. Andr. I, 1, 102: „... in materia coniecturae accusantis haec argumenta sunt semper: a voluntate, a facultate (codd. hoc omittunt; cf. Don. Andr. I, 1, 104), a summo ad imum. his enim tribus partibus nititur ac-

1) Cf. disputatio de rhetorica et de virtutibus sapientissimi regis Karli et Albinⁱ magistri. Halm. rhet. lat. min. p. 523—550.

cusator“. — Hos terminos: a voluntate, a facultate, a summo ad imum, apud unum Sulpitium Victorem (H. p. 325, 26) legimus. Julius Victor (H. p. 386, 32) similia, sed alios terminos: a consiliis, a potestate, ab initio ad finem, ponit et (H. p. 387, 4) in argumentationibus, quae sint ab initio ad finem, dicta facta affectus eventum considerari solere adicit, quod Eugraphius ita attingit, ut (Andr. I, 1, 102) dicat haec: „ . . probationes a summo ad imum suscipiuntur (L²; L¹: „suscipiuntur“), quae continent dicta et facta et quod (L¹; L²: „quae“) a doctioribus (L²; L¹: „doctoribus“) adiungitur pathos“. cf. Heaut. II, 3, 1. — cf. quae p. 59 adn. de praescriptione diximus. — Andr. IV, 1, 1: „accusatoris semper est generalitate proposita ad speciem crimen adiungere“. cf. Jul. Vict. H. p. 385, 38 (Sulp. Vict. H. p. 350, 29. 33).

Intellegimus igitur formarum et terminorum habitum, qui apud Eugr. exstat ad Sulp. Vict. et Jul. Vict. artes rhetoricas accedere (cf. § 23).

§ 18. De Eugraphii tractatu rhetorico adhuc ita egimus, ut corporis Don. comparisonem inire omiserimus. Tamen hanc et per se postulari videmus et ad condicionem, quae inter utrumque commentum intercedit, perspicendam fructuosissimam fore speramus. Etiam in corpore Don. praeter scholia illa de pronuntiatione et gestu agentia, quae iam supra (p. 54) tractavimus, alia rhetorica satis multa, sed varii generis et ubique dispersa inveniuntur, ut commentarius continuus rhetoricus non insit. Verumtamen eorum scholiorum partem tenues amplioris commentarii rhetorici reliquias esse e scholiis in initiis scenarum positis, quibus scenae quasi uno brevique conspectu considerantur, concludimus; haec enim scholia pleraque de poetica fabularum compositione et argumenti progressu agere solent, veluti

Andr. V, 6. Eun. I, 1. II, 3. III, 2. 4. 5. IV, 2. 3 etc. sed interdum alia scholia Eugraphianis simillima exstant, quibus scenarum explicatio rhetorica datur; sunt enim loci hi: Andr. V, 3. Hec. II, 1. III, 2. IV, 2. Phorm. II, 4. III, 2. V, 8; summi momenti sunt loci ii, quibus bina scholia ad initia scenarum adduntur, quorum uno argumentum et compositio scenae enarratur, altero rhetorica expositio instar Eugraphianarum adicitur: Andr. I, 5. V, 1. Phorm. I, 3. II, 1; bina scholia talia in unum conglutinata esse videntur Phorm. II, 3. (Hec. I, 2. III, 3). — cf. Andr. I, 2, 2: „argumentum, quod supra, ab eo, quod nostri faciunt“. ergo iam „supra“ ad v. I, 1, 108. 109 aliquid de argumentis a nostrorum factis adnotatum esse exspectamus. Hoc igitur loco ad scholion lector revocatur, quod quidem in corpore Don. deest (cf. p. 77 et Eugr. Andr. I, 1, 107), sed in libro eo, e quo scholia illa rhetorica in corpus transcripta sunt, exstare debuit. Itaque haec similiaque scholia commentarii cuiusdam rhetorici reliquias esse apparet.

Jam horum scholiorum rhetoricorum parti tanta cum Eugraphianis similitudo est, ut iidem termini, haud raro iidem tractatus in utroque commento afferantur. Consensum enim angustum horum potissimum scholiorum invenimus:

	Don.	Eugr.	
Andr. I, 1, 24 . . .		ibid.:	argum. coniecturalia.
„ I, 1, 42 . . .		„ :	digressio.
„ I, 1, 104. 105 .		102:	accusantis argum. (cf. p. 63).
„ I, 1, 117. . . .		107:	argum. a testibus.
„ I, 2, 2		ibid.:	argum. a nostrorum factis.
„ I, 2, 32		28:	admonitio.
„ I, 3, 1. 3. 4. 5.		1. 4:	deliberativa etc.
„ I, 5, 1. 3: 14 .		1. 3. 13:	deliberativa etc.

	Don.	Eugr.	
Andr.	I, 5, 18 . . .	17 (fin.):	transitus ad speciem.
„	I, 5, 24 . . .	ibid.:	deliberatio.
„	I, 5, 37. 39 .	35:	deliberativae articuli.
„	I, 5, 49 . . .	49. 51:	affectus a tempore.
„	I, 5, 51 . . .	ibid.:	commendatio.
„	I, 5, 61 . . .	58:	allocutionis conclusio.
„	I, 5, 63 . . .	62:	deliberationis conclusio.
„	II, 1, 5 . . .	2:	consolatio ¹⁾ .
„	II, 1, 19 . .	16:	petitionis et deliberativae conexus (cf. p. 69).
„	II, 1, 28 . .	22:	petitionis gradus (cf. p. 78).
„	II, 2, 15 . .	13:	summae propositio.
„	II, 2, 19. 23.		
	25. 26 . .	22. 26:	divisiones a summo ad imum ²⁾ .
„	II, 2, 36 . .	30. II, 3, 1:	transitus ad sc. II, 3 ³⁾ .
„	II, 3, 19 . .	18:	(cf. p. 69).
„	II, 6, 17 . .	1:	derivatio causae.
„	III, 2, 31. 32 .	31 a. b:	argumenta etc. ⁴⁾

1) Don. edd.: „consolatio ad id quod fieri non potest suadens“, aut scribendum: „c. ab eo q. f. n. p. s.“ aut potius omittendum „non“. cf. Eugr. a. h. l.

2) Don. v. 19 scribendum: „... sub quorum genere sunt species non dictorum et non factorum...“ cf. Eugr.

3) Eugr. v. 30: pro cod. L¹ lectione, quae editionum est, melius e cod. L² haec ponuntur: „ita coniectura firmata est a personarum (cod.: „personis“) factis [et] dictis, quae sicut diximus in divisione consistunt“.

4) Eugr. v. 31a: L¹ et L²: „an a me credendum sit“. e corpore Don. restituendum est: „an famae cr. s.“ — v. 31b: redactiones, quamvis contextus inter se abhorreant, de argumentis similia praebent.

	Don.	Eugr.	
Andr.	III, 3, 14 . . .	1:	ab utili.
„	III, 4, 22 . . .	20:	allocutio (cf. § 25).
„	III, 5, 1 . . .	ibid.:	accusatio.
„	IV, 1, 1 . . .	„ :	exordium a generalitate.
„	IV, 18. 19 . . .	18:	concessio ab imprudentia.
„	IV, 5, 14. 21 . .	1. 16:	deliberativae articuli.
„	V, 1, 1. 9. 15. 16.	1. 9. 15:	controversia etc.
„	V, 3, 1. 11 . . .	ibid.:	accus. et def. per concessionem.
Eun.	pr. 27	„ :	status venialis (cf. p. 34 adn.).
„	V, 6, 9	„ :	def. ante narrationem posita.
Hec.	pr. I, 4	1:	derivatio causae.
„	„ II, 6	12. 21:	argum. a simili.
„	„ II, 47	44:	commendatio personae per aliam.
„	I, 2, 1	1, 61:	duae coniecturae.
„	I, 2, 11	10:	argumenta.
„	I, 2, 39	ibid.:	narratio.
„	II, 1, 1. 2. 5. 6.	1. 2. 6:	accusatio (loci communes).
„	II, 1, 38	ibid.:	derivatio causae.
„	II, 2, 1. 5. 9. 13.		
	28.	1. 7:	allocutio etc.
„	III, 1, 1. 30.		
	32	1. 13:	conquestio.
„	III, 2, 1	ibid.:	deliberatio.
„	III, 3, 1. 22.		
	23. 26. 32.		
	40. 44	1. 22:	conquestio, delib. etc.

	Don.	Eugr.	
Hec.	IV, 1, 9. 12. 13. 15. 17. 33 . . .	1. 4:	accusatio etc.
„	IV, 2, 1. 3. 9. 13. 14. 16 . .	1:	qualitas negotialis.
„	IV, 4, 38 . .	ibid.:	status venialis.
„	IV, 4, 53. 55 .	52:	coniectura a summo ad imum.
„	IV, 4, 75 . .	ibid.:	iusiurandum.
„	V, 1, 1. 16. 26.	1. 21:	status coniecturalis etc.
Phorm.	pr. 17 . . .	1:	Terentii defensio.
„	I, 2, 75 . .	72:	narratio interposita.
„	I, 2, 75 . .	ibid.:	lex quaedam.
„	I, 3, 1 . . .	„ :	qualitas comparativa.
„	II, 1, 1. 28. 33.	1. 28. 33.	
	40. 41. 51.	40. 53:	controversia etc.
„	II, 3, 1. 64 .	1. 62:	controversia etc.
„	II, 4, 1. 11. 12. 15. 16. 19.	1:	deliberativa etc.
„	III, 2, 1. 8. 11.	1. 8. 10.	
	15 . . .	11. 15:	deliberativa etc. ¹⁾ .
„	IV, 1, 1 . .	ibid.:	narratio.
„	V, 1, 6. 7. 24.	1. 6. 24:	status venialis etc.
„	V, 8, 1. 25. 28.	1. 22. 28:	status venialis etc.

Videmus igitur in Andr. Hec. Phorm. commentariis eorum scholiorum similitudines permultas, in Eun. paucas, in Ad. nullas exstare. Quorum locorum multi ad verbum in commento Don. et Eugr. consentiunt. cf. Eugr. Andr. I, 5, 62: „concludit deliberationis suae par-

1) Eugr. v. 11: in Westerhovii editione legitur e cod. L²: „hoc a Peur“; cum Eugraphius ad versum antecedentem deliberativae articulos alios et Donatus ad v. 11 „ab honesto“ adnotet, etiam hoc Eugraphii loco corrupto „ab honesto“ scribendum esse conicimus.

tem per electionem“. Don. v. 63. — Eugr. Andr. II, 3, 18: „redit rursus ad consilium: ‚Patri dic velle‘ et concludit eventum: ‚cum velit tibi, iure irasci non queat.“ Don. v. 19. — Eugr. Phorm. prol.: „huic per qualitatem respondet: adversarium suum cogere se, ut istud, quod Terentius facit, possit efficere“. Don. v. 17. — cf. Andr. II, 1, 19: 16. III, 4, 22: 20. Hec. IV, 4, 75. V, 1, 1 etc.

Aliis utriusque commenti scholiis praecepta, quae aut nullo alius scriptoris loco aut rarissime inveniuntur, tradita sunt, veluti:

Don. Andr. III, 4, 22: „allocutio, in qua, quid metuat, quid velit, manifestum est“. cf. Eugr. Andr. I, 5, 54. III, 4, 20 (cf. § 25. cf. Serv. Aen. IV, 416 additament.). — Don. Andr. II, 1, 19: „ut in petitionibus fieri solet, beneficium petens utitur partibus deliberativae“. Phorm. III, 2, 1. cf. Eugr. Andr. II, 1, 16: „... deliberativae utitur partibus; id semper in petitione (cod. L¹: „imperationem“; L²: „impetrationem“) esse docuimus“. cf. Eun. I, 2, 1 (Ad. III, 4, 1). Phorm. III, 2, 1.

Quibus exemplis satis luculenter apparet consensum, qui inter scholia haec corporis Don. et tractatum rhetoricum Eugraphii exstet, tantum esse, ut haec utriusque commenti membra ex uno tamquam e fonte emanasse necesse sit.

Aliud quoque, quod iam ex locis allatis elucet, respiciendum est. Scholia enim illa rhetorica commenti Don. multo breviora esse atque pleraque ad singulos versus terminos adiungere solent; contra in commento Eugr. ampliores et inter se continentes adnotationes uberioresque formarum rhetoricarum definitiones datae sunt. cf. scenae dispositionem Eugr. Hec. IV, 2, 1 et Don. ibid. v. 1. 3. 9. 13. 14. 16 et singulos tractatus hos:

Eugr. Andr. I, 1, 42 et Don. ibid.

„ „ I, 1, 102 „ „ „ 104.

„ „ I, 1, 107 „ „ „ 117.

„ „ II, 2, 13 „ „ „ 15 etc.

Haec igitur pro certo cognita habemus: et scholia illa rhetorica corporis Don. ex continuis commentariis rhetoricis fluxisse et maximam inter ea scholia et Don. et Eugr. similitudinem esse et Donatiana illa pleraque breviora et quasi ex Eugraphianis excerpta esse. Itaque scholia illa rhetorica ex ipsius Eugraphii commento in corpus Don. transcripta esse conicimus. Temporis ratio non obstat; nam ut hoc praesumamus, Eugraphium aetate ea fuisse demonstrabimus, qua corpus Don. plane conscriptum et ad finem perductum esse credibile non est. Atque quamvis diu haesitaverimus, utrum corporis Don. scholia illa rhetorica ad tractatum Eugr. an potius utriusque commenti ea tractatio ad priorem commentarium rhetoricum redeat, semper ad hanc sententiam pervenimus, ut librum Eugr. fontem eorum scholiorum Don. esse contendamus. Sententiam prolatam argumentis confirmare nobis liceat.

§ 19. Usenerus (mus. Rhen. XXIII p. 495) scholia corporis Don. ea, quae e materia artis rhetoricae et philosophiae repetita sunt, Aelio Donato attribuit, primum quia is non solum grammaticus, sed etiam orator fuit, tum quia saeculo p. Chr. n. quarto Romae studia rhetorica et philosophica praecipue floruerunt. Cui Useneri sententiae non assentimur. Primum enim hoc, quod Usenerus vult, fieri posse negamus, ut scholia rhetorica corporis Don. uni commentatori adscribantur. Nam praeter scholia illa, quae Eugraphianorum similitudine a ceteris segreganda sunt, alia permulta rhetorica invenimus, e quibus alterum genus quoddam enucleare possumus, cui ab Eugraphio non respondetur;

dicimus ea, quae ab Eugraphianis ita differunt, ut terminos graecos, qui et ab Eugraphio et in scholiis Donatianis huc pertinentibus evitantur¹⁾, exhibeant. Quorum nonnulla gravissimaque enarrare ad differentiam cognoscendam sufficit:

Andr. I, 5, 26: ἀπὸ τοῦ αἰσίου (Lind. cod.: „δόσιον“).

„ II, 3, 11: ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως (sic pro edd.: „ἐμβάσεως“). Phorm. V, 8, 27. 29.

„ III, 3, 14, 37: ὁ δεύτερος συλλογισμός.

„ IV, 2, 13. 19. (I, 1, 41): παράδοξον.

„ V, 4, 7: δεινότης. Hec. II, 1, 13.

Eun. pr. 14. I, 2, 18. II, 1, 17. IV, 7, 8. Hec. II, 1, 12.

Phorm. I, 4, 31: παρὰ προσδοκίαν.

Eun. II, 2, 1: προμήθειον.

Ad. I, 1, 5: λόγος ἐνδιάθετος καὶ προφορικός²⁾.

„ I, 2, 34: ἐπαγωγή. Phorm. I, 4, 31.

„ III, 4, 43: oratoria πλάσις.

„ IV, 5, 59. 60: ἀπὸ τοῦ ἀδυνάτου . ἀπὸ τοῦ ἄλλου ἀδυνάτου.

Hec. pr. II, 48: ἀπὸ τῆς ἰσότητος (Westerh. coniectura).

„ II, 1, 44: ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους. III, 1, 14.

Solis scholiis iis, quibus πίστεις ἔντεχνοι καὶ ἄτεχνοι commemorantur, Eugraphius plus minus respondet:

Ad. III, 4, 32. 37. Hec. II, 1, 9. IV, 4, 75. V, 1, 16.

Eugr. Ad. III, 4, 32. Hec. IV, 4, 75. V, 1, 1. Aper-
tissimi sunt loci quidam in Phorm., quibus ad easdem

1) Eugraphius solos hos terminos graecos adhibet: Andr. I, 1, 102 (cf. Don. v. 104). Heaut. II, 3, 1: πάθος; Andr. I, 1, 110: „derivatio causae, quae graece μετὰθεσις αἰτίας dicitur.“

2) ἐνδιάθετος pro vulg. ἐνθυμηματικός Klotzius e Lind. cod. recte restituit. cf. Hesych. s. v. ἐνδιάθετος. — λόγος ἐνδιάθετος et προφορικός inter se opponuntur Plut. philos. e. c. princ. II; Philon. vit. Mos. III, 13 p. 154 Boiss.

scenas, quin etiam ad eosdem versus bina scholia rhetorica adscripta sunt, quorum alterum genus Eugraphianis respondet, alterum terminos graecos affert. cf. Phorm. sc. II, 1: scholia Don. et Eugr. haec inter se congruunt:

v. 1: accusatio ¹⁾. — 28: summa criminis. — 33: summa contradictionis. — 51 (Eugr. 53): status venialis. — Praeterea in commentario Don. alterius generis scholia terminis graecis insignita exstant: v. 40: oratorium principium ἀπὸ τῆς ἐπιεικείας τοῦ αἰτοῦντος. v. 42: rhetoricum θεώρημα etc. v. 44: opportuna . . . commemoratio πρὸς τὴν συγγνώμην. v. 45: oratorie . . . duplex μετάθεσις . . . v. 51: oratorie . . . quod rhetores περίστασιν dicunt . . . v. 52: haec apud oratores μετάθεσις αἰτίας dicitur . . .

Accedit alia differentia haec: scholiis iis, quae Eugraphianis respondent, praecepta rhetorica simplicibus verbis introducuntur, contra iis, in quibus termini graeci leguntur, modo rhetorica tractandi ratio expressis verbis praedicatur, modo oratoria Terentii virtus collaudatur; cf. supra.

Duo igitur scholiorum genera in hac Phorm. scena discernenda sunt; idem aliis locis elucet. Phorm. sc. V, 8 in corp. Don. cum Eugraphianis scholia haec consentiunt: v. 1. 25. 28. 46; scholia terminis graecis instructa haec addenda sunt: v. 27 (oratorie). 29. — Andr. I, 5, 51: Don. schol. V = Eugr. — Don. schol. I: μίμησις per προσωποποιίαν. Andr. III, 3, 14: Don. schol. II = Eugr. — Don. schol. I: τῷ δευτέρῳ συλλογισμῷ etc. Hec. II, 1, 13: Don. schol. I = Eugr. — Don. schol. II: δεινότης (oratores).

1) In corp. Don. falso huic scenae accusatio et contradictio per remotivam qualitatem inesse dicitur. Contra Eugr. defensionem per statum venialem fieri recte docet, cuius vestigia etiam in corp. Don. existunt (cf. v. 51).

Haec duo scholiorum rhetoricorum genera etiam in eo inter se distant, quod nonnullas terminorum rhetoricorum differentias exhibent: Don. Hec. II, 1, 44 argumentatio „quae dicitur ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους, quod latine dicitur: ab initio ad finem“ explicatur (cf. Jul. Vict. H. p. 386, 33. cf. p. 64); apud Eugraphium et in scholiis Don. similibus pro „ab initio ad finem“ semper terminus: „a summo ad imum“ legitur. cf. Eugr. Andr. I, 1, 102. II, 2, 22. Eun. III, 3, 1. Heaut. IV, 1, 15 etc. Don. Andr. I, 1, 104. II, 2, 19. — Don. Phorm. II, 1, 52 μετὰθεις αἰτίας translatio causae facti esse exponitur (cf. Jul. Vict. H. p. 386, 33). Recte Eugraphius Andr. I, 1, 110 μετὰθειν αἰτίας derivationem causae esse explanat (cf. p. 77 adn. 2). Etiam Don. Hec. IV, 4, 75 et Eugr. Hec. V, 1, 1 aliquantum inter se discrepant.

Ergo duo genera scholiorum rhetoricorum in corpore Don. discernenda sunt et consensu Eugraphii et terminis graecis Terentiique artis oratoriae laude et nonnullis praeceptorum rhetoricorum differentiis. Quae scholia, ut varii generis, ita variae originis sunt, ut minime cum Usenero, qui duo illa genera nondum inter se discrevit, scholia rhetorica omnia uni Aelio Donato attribuenda sint.

§ 20. Ac ne hoc quidem probabile est, Aelium Donatum in commentariis tractationi rhetoricae adeo servivisse, ut ex eo et Eugraphii tractatus et illae reliquiae corpore Don. servatae fluxisse possint.

Tractationem illam rhetoricam, qua fabularum Terentianarum scenae controversiarum suasoriarum aliarumque formarum instar tractari solitae sint, etiam Donati aetate usitatam fuisse ex Vergilii comparatione colligimus. Titianum enim et Calvum „themata omnia de Vergilio elicuisse et adformasse ad dicendi usum“

Servius (Aen. X, 18) testis est et ipse Servius nonnullis locis tales formas in adnotandis Aeneidos libris adhibet. cf. Aen. III, 615. VI, 456: status venialis. Aen. IV, 31. VI, 104: suasoria. Aen. IV, 333: controversia. comm. plen. Aen. II, 70: controversia. Aen. II, 638. 657. VIII, 374: suasio. Aen. X, 68: status finitivus.

Etiam Symmachus (cf. Macrob. Saturn. I, 24, 14. V, 1, 1) ad exercitationes rhetoricas cum discipulis faciendas e Vergilii operibus exempla repetivisse videtur. Quamquam exempla talia et a Servio rarius afferuntur et in Macrobiani Saturn. libro IV., quo rhetorica ars Vergilii praedicatur, plane desunt. Apud posteriores demum Ti. Claudium Donatum et Cassiodorium orationum formae frequentissimae atque eorum tractatus rhetorici Eugraphianis simillimi sunt. Veluti Ti. Claudius Donatus in praefatione ad filium, quae interpretationibus in Aeneidem praemissa est, haec dicit: „Inter ea hoc quoque mirandum debet adverti, sic Aeneae laudem esse dispositam, ut in ipsa exquisita arte omnia materiaram genera convenirent; quo fit, ut Virgiliani carminis lector rhetoricis praeceptis instrui possit“ — cf. ad Aen. I, 37 pag. 386 b (ed. Verg. Basileae a. 1551 fact.): comparativae qualitatis status; I, 41 p. 388: defensio per statum venialem; I, 48 p. 389: coniectura etc. Sequuntur adnotationes de deliberatione, laudatione ab animi et corporis bonis, de qualitatis absolutae statu, de defensione, purgatione, deprecatione, de narratione, prooemio, locis communibus, allocutione, consolatione similibusque formis eaeque omnes eundem atque Eugraphianae habitum praebent. Similia apud Cassiodorium inveniuntur in commentariis in psalmos; cf. ps. 6 concl. (ed. Gar. p. 30 b): „hic coniectura cessat, hic finis non quaeritur, hic ceterae qualitatis species desunt, quoniam omnia lucida veritate panduntur; sola est ergo necessaria, quae dicitur concessio, cum

reus non id quod factum est defendit, sed ut ignoscatur expostulat“. cf. ps. 6 v. 1 (p. 28a Gar.): deprecatio concessiva; ps. 6 div. (p. 27 b): exordium, narratio; ps. 26 v. 18 (p. 90b): status collectivus; ps. 72 v. 17 (p. 246 b): genus deliberativum; etc. (cf. § 29).

Ergo in Ti. Claudii Donati ¹⁾ et Cassiodorii tempora tales commentarii, quales Eugraphius scripsit, melius quadrare videntur.

Sed revertamur ad Terentium et Donatum. Terentii fabulas eodem modo, quo Vergilii opera, a rhetoribus tractatas esse testes rariores sunt; solus Sidonius Apollinaris et Domitium rhetorem discipulis Eunuchum exposuisse et se ipsum una cum filio „Hecyrae sales ruminatum esse“ (epist. II, 2. IV, 12) enarrat. Sed ipso in corpore Don. unus est locus, qui similem Eugraphianae tractationem praebet neque vero cum hac cohaeret: Eun. I, 2, 65. Hoc scholion etiam praeter exempla Eugraphiana fabulas a rhetoribus secundum orationum formas tractatas esse testimonio est. Attamen Donatum talem tractationem rhetoricam continuam, qualem apud Eugraphium esse videmus, in commentum Terentianum recepisse negamus.

Aelium Donatum, qui, cum artem grammaticam composuerit, pro grammatico recte habetur, non minus rhetorem quam grammaticum fuisse sequente Usenero Schopenus (diss. crit. p. 33—36) inde conclusit, quod in commentariis Terentianis subscriptio haec praebetur: „Aelii Donati V. C. Oratoris Urbis Romae Commentarii“. Aliud argumentum Baehrius (gesch. d. röm. litt. III⁴ p. 389) hoc attulit: Donatum in arte (K. IV. p. 392—402) non solum quaestiones grammaticas trac-

1) Ti. Claudii Donati aetas ignota est; neque vero ante Servium vixisse potest, ut saeculo quinto, nisi forte sexto, attribuendus sit.

tare, sed etiam de vitiis orationis, schematibus, tropis agere, id quod rhetoris magis quam grammatici sit. Hoc quidem argumentum pro nihilo ducimus; nam eodem iure, quo Aelius Donatus, omnes fere grammatici (M. Plot. Sac., Char., Diom., Pomp.), quippe qui de figuris orationis scripserint, pro rhetoribus habendi sunt. Ac priori Schopeni et Useneri argumento ne nimium auctoritatis tribuatur, monemus; nam ut, quibus e libris mss. subscriptio illa in editiones irrepserit, cum parum adhuc constet, quaerere omittamus, additamentum illud „orator urbis Romae“ solus titulus atque dignitas quaedam fuisse videtur, veluti Felicem Horatii emendatorem „oratorem urbis Romae“ nominatum esse codices Horatiani testes sunt. (cf. Kellerii epileg. zu Horaz p. 415. 785).

Ergo Donatum rhetorem fuisse et incertum neque verisimile est, quamquam eum sicut omnes, qui illis temporibus pro viris doctis haberi voluerint, studiorum rhetoricorum haud imperitum fuisse concedimus, ut in commentariis de Terentii arte oratoria hic illic per occasionem verba facere, non commentarium rhetoricum scribere potuerit. Tertium et gravissimum addimus hoc: vestigia tractatus rhetorici eiusdem atque Eugraphiani haud aequaliter per singulos corporis Don. libros servata sunt (cf. p. 68). Quodsi commentarii vere Don. etiam rhetoricam tractationem plenam continuisse statuuntur, ut inde Eugraphius suam hauserit, quare factum sit, ut scholia illa Donati rhetorica ad tres fabulas conservata sint, ad unam fere omnia, ad unam omnia exciderint, non intellegitur, praesertim cum commenta Aelii Donati per omnes quinque libros quasi fundamentum corporis sub huius nomine traditi esse omnes ad unum concedant et scholia de pronuntiatione et gestu, quae Donati esse constat (cf. p. 54), aequabiliter per quinque fabularum commentarios servata reperian-

tur. Ergo Aelium Donatum¹⁾ tractatus illius rhetorici, qui in libris et Eugr. et Don. inest, auctorem esse negamus. Quis porro Donato excluso e commentatorum Terentianorum numero tractatum talem rhetoricum scribere potuit? Inter eos, qui adhuc nobis noti sunt (cf. Schop. diss. crit. p. 37—42. Suring. l. c. I p. 77—111) nemini tale opus cum ulla veritatis specie addicimus. Contra et summam scholiis illis Donatianis cum Eugraphianis similitudinem et condicionem eam esse intelleximus, ut scholia illa ex his excerpta esse videantur. Itaque tractatus illius rhetorici ipsum Eugraphium auctorem fuisse et ex eo scholia excerpta in singulos commentarios Don. transcripta esse probabilissimum nobis est. Quod si agnoscitur, etiam scholion illud Don. Andr. I, 2, 2 (cf. p. 65) recte explicatur: redit ad Eugr. I, 2, 2, cui antecedens illud I, 1, 107 optime respondet²⁾.

1) Potius scholia illa quae terminis graecis et rhetoricae tractationis mentione notata sunt, Aelio Donato adscribimus, quia ea per corpus Don. aequaliter dispersa inveniuntur, tum quia rhetorum expressa commemoratio, quae etiam apud Servium in scholiis fere omnibus rhetoricis exstat, melius priori aetati, qua ille tractandi usus oriebatur, quam posteriori, qua tritissimus erat neque propria mentione indigebat, attribuimus.

2) Nonnullis corporis Don. scholiis, quae haud dubie ad Eugraphium spectant, quaedam addita sunt, quae Eugraphianis non respondent. Loci tales perpauci sunt, nonnulli minus bona et a rhetorum praeceptis aliena praebent, quamvis recta Eugraphius afferat. Itaque qui Eugraphium exscripsit, sua falsaue addidisse videtur. De Phorm. II, 1, 1 cf. p. 72 adn. — Hec. IV, 4, 38 et Phorm. II, 1, 51 Eugraphius recte solum statum venialem adnotat, in corp. Don. derivatio causae cum statu veniali falso coniuncta est, quam solo in statu coniecturali adhiberi et rhetores docent (cf. H. p. 105, 11. 325, 27. 326, 33. 386, 33) et Eugraphius testis est: cf. Andr. I, 1, 110. II, 6, 1. Eun. III, 3, 1. Hec. prae.

Non obstat sententiae nostrae, quod in corpore Don. scholia rhetorica varii generis pretiique inveniuntur, quibus cum Eugraphianis res non est; quae cum ad singulos locos pertineant, perbene et Donato aliisque prioribus commentatoribus et interpolatoribus attribui possunt. Neque improbable est Eugraphium talia scholia priorum commentatorum et cognovisse et usurpasse; cf. schol. de petitionis gradibus: Don. Andr. II, 1, 28: Eugr. Andr. II, 1, 22. Eun. III, 2, 48; hoc scholion non ex Eugraphio in corpus Don. receptum, sed vere Donatianum esse ex Servii consensu supra (p. 36) conclusimus. cf. Don. Andr. I, 1, 104. 105. Eugr. ibid. v. 102: Don. v. 105 schol. II copiosissimum ex antiquo commentario videtur esse, unde ab Eugraphio repetitum est; Don. schol. v. 104 ex Eugraphio excerptum esse videtur.

Eugraphius igitur auctor tractatus rhetorici fuit, qui excerptus in corpus Don. transiit. Neque vero ea fabularum Terentianarum tractatio, qua singulae scenae instar orationum generis demonstrativi deliberativi iudicialis disponebantur, ex Eugraphii ingenio fluxit; quod si contenderemus, eius sollertiae inventionique nimium tribueremus pretium. Immo potius iam ante Eugraphium talia studia rhetorica in scholis usitata fuisse testimoniis allatis demonstravimus. Sed eas tractationes quasi in unum compendium conscripsisse, hoc, quantum quidem enucleare potuerimus, Eugraphii meritum est, ut eius commentum non minus ad historiam artis rhetoricae quam interpretationis fabularum Terentianarum cognoscendam valeat. Quamvis durae rigidaeque illae formae sint, in quas Terentii fabulae rhetorica hac tractatione comprimantur, tamen Eugraphium artis rhetoricae materiam recte complexum et clarissimi et oratoris et rhetoris Ciceronis exemplar imitatum esse supra docuimus. Quod nobis quidem haec ratio poetarum opera tractandi

languida et molesta est, non Eugraphii culpa assignandum est, sed aetatis, quae a veris litterarum studiis abalienata adeo quasi obriguerat, ut formam magis quam rem ipsam spectaret; aetatitribuendum est, quod artes eae, quae praecipue formam tractant, rhetorica et grammatica florebant vel potius colebantur et quod poetarum antiquorum opera non ipsorum causa legebantur, sed ad studia grammatica rhetoricaque expedienda adhibebantur.

III.

De commentii Eugraphiani redactionibus.

De origine et fontibus commentii eius, quod utraque redactione praebetur, disputatio nostra ad finem perducta est; nunc quidem ad duas illas redactiones, quae codd. L¹ et L² traditae sunt, redire earumque condicionem accuratius perscrutari tempus est. Sed ut hoc praemitamus: de redactionibus acturi in eo maximopere laboremus, quod nobis non omnium ac ne praestantissimorum quidem codicum notio satis accurata est; hoc quoque iniquissimum, quod cod. L¹, quo solo redactionis B exemplum videtur servatum esse, non plenos ad sex fabulas commentarios, sed ad quattuor tantummodo ac ne eos quidem plenos continet, ut redactionem B omnino non ad omnes fabulas habeamus. Quae cum ita sint, quaestionem de redactionibus commentii Eugr. hoc loco ad certum finem a nobis perducere non posse per se manifestum est.

§ 21. Triplex ratio inter utramque redactionem supra allatam intercedere potest: aut red. A vere Eugraphiana est, ut red. B ex ea derivata sit; aut B vera est, ut ex ea A exorta sit; aut neutra vere Eugraphiana